

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
Кафедра всесвітньої історії

На правах рукопису

ГЛУЩУК АНАСТАСІЯ АНДРІЇВНА
ШКІЛЬНИЦТВО ТА ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА В ЄВРОПІ ДОБИ
ПРОСВІТНИЦТВА (XVII-XVIII ст.)

Спеціальність: 014 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)
Освітньо-професійна програма «Середня освіта. Історія, правознавство»
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

КРАМАР ЮРІЙ ВІКТОРОВИЧ,
доктор історичних наук, професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри _____

від _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

(_____) _____

ЛУЦЬК-2024

Анотація

Глушук А.А. Шкільництво та педагогічна думка в Європі доби Просвітництва (XVII-XVIII ст.)

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр».

Наукова робота присвячена дослідженню шкільництва та педагогічної думки в Європі в добу Просвітництва.

Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. У вступі визначається актуальність теми, об'єкт, предмет та завдання дослідження, методи та практичне значення отриманих результатів. Об'єктом дослідження є культурно-освітні процеси в Європі в добу Просвітництва. Предметом дослідження визначено новаторські педагогічні ідеї та особливості організації шкільництва в Європі в добу Просвітництва. Мета дослідження: з'ясувати сутність новаторських педагогічних ідей та дослідити розвиток шкільництва в Європі доби Просвітництва (XVII-XVIIIст.).

У першому розділі здійснено огляд історіографії та джерел дослідження. Другий розділ присвячено дослідженню педагогічних ідей в Європі доби Просвітництва: представлено новаторські педагогічні ідеї відомих просвітителів та методику навчання і виховання. У третьому розділі досліджується типологія шкіл та організація шкільництва в Європі в добу Просвітництва. Також було визначено професійні стандарти вчителя та вимоги до навчальних матеріалів.

За результатами роботи зроблено відповідні висновки. Узагальнено, що Просвітництво стало Добою розуму, коли на зміну схоластичним методам пізнання приходить пріоритет знань. Новаторські педагогічні підходи сприяли освітнім реформам та трансформації шкільництва. Педагогічні концепції Просвітництва були спрямовані на всебічний розвиток людини. Вони підкреслювали важливість інтелектуального, морального та фізичного виховання, а заклади освіти ставали справжніми осередками інтелектуального життя. Доба Просвітництва ознаменувалася переосмисленням ролі вчителя: з простого ретранслятора знань він перетворився на вихователя і наставника, який формує всебічно розвинену особистість учня, поєднуючи індивідуальний підхід до навчання з високими моральними стандартами.

Ключові слова: Просвітництво, педагогічна думка, просвітителі, методика навчання, виховання, професійні стандарти вчителя.

Abstract

Hlushchuk A.A. School education and pedagogical thought in Europe of the Enlightenment (XVII-XVIII centuries)

Qualification work for the educational degree "Master".

The scientific work is devoted to the study of schooling and pedagogical thought in Europe in the Enlightenment.

The master's work consists of an introduction, three sections, conclusions, a list of used sources and literature. The introduction determines the relevance of the topic, object, subject and objectives of the study, methods and practical significance of the obtained results. The object of research is the cultural and educational processes in Europe in the Enlightenment. The subject of the study is determined by innovative pedagogical ideas and features of the organization of schooling in Europe in the Enlightenment. The purpose of the study: to find out the essence of innovative pedagogical ideas and to explore the development of schooling in Europe during the Enlightenment (XVII-XVIII centuries).

The first section provides an overview of historiography and research sources. The second section is devoted to the study of pedagogical ideas in Europe of the Enlightenment. There are presented innovative pedagogical ideas of famous enlighteners and methods of teaching and education. The third section examines the typology of schools and the organization of schooling in Europe during the Enlightenment. The professional standards of the teacher and the requirements for educational materials were also determined.

According to the results of the work, appropriate conclusions were made. It is generalized that the Enlightenment became the Age of Reason, when the priority of knowledge comes to replace scholastic methods of cognition. Innovative pedagogical approaches contributed to educational reforms and the transformation of schooling. Pedagogical concepts of Enlightenment were aimed at the comprehensive development of person. They emphasized the importance of intellectual, moral and physical education. Educational institutions became the real centers of intellectual life. The Enlightenment was marked by a rethinking of the role of the teacher: from a simple repeater of knowledge, he turned into an educator and mentor who forms a comprehensively developed student's personality, combining an individual approach to learning with high moral standards.

Keywords: Enlightenment, pedagogical thought, enlighteners, teaching methods, education, professional standards of the teacher.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Стан наукової розробки.....	8
1.2. Джерельна база дослідження.....	16
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІКА ПРОСВІТНИЦТВА: НОВІ ІДЕЇ ТА ПРИНЦИПИ.....	18
2.1. Загальна характеристика педагогіки просвітницької доби.....	18
2.2. Новаторські педагогічні ідеї відомих просвітителів.....	28
2.3. Методика навчання і виховання.....	35
РОЗДІЛ 3. ТИПИ ШКІЛ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ШКІЛЬНИЦТВА В ПЕРІОД ПРОСВІТНИЦТВА.....	52
3.1. Цілі та завдання латинських шкіл.....	52
3.2. Місце та роль в освітній системі народних шкіл.....	57
3.3. Академії як осередки наукових досліджень та інновацій.....	60
3.4. Професійні стандарти вчителя та вимоги до начальних матеріалів.....	62
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73

ВСТУП

Актуальність теми. Освіта та наука – це ті сфери життя країни, які постійно потребують особливої уваги та модернізації. Церква протягом століть монополізувала освітній процес, обмежуючи доступ до знань для широких верств населення. Більшість – була позбавлена можливості навіть початкової освіти. Зокрема, у Середньовічній Європі школи повністю підпорядковувалися католицькій церкві. Навчальні заклади, які створювалися як альтернатива єзуїтським, також перебували під впливом інших релігійних конфесій, таких як протестантизм чи православ'я. Аж до XVII століття суттєвих спроб реформувати освіту та впровадити нові педагогічні ідеї не спостерігалося, за винятком періоду Відродження.

У XVII ст. в Європі розпочалася доба Просвітництва, яка принесла кардинальні зміни у економіці, політиці, шкільництві, педагогічній думці тощо. Перехід від ручної праці та дрібного виробництва до масового машинного виробництва зумовив потребу в розумних людях, які могли б створювати та впроваджувати наукові відкриття. Доба Просвітництва принесла нові ідеї щодо значення освіти. Англійські мислителі відіграли важливу роль у цьому процесі, заохочуючи до розвитку науки та критичного мислення. Зрозуміло, що для реалізації цих ідей необхідна була реформа освіти. Багато європейських діячів успішно втілили ці ідеї в життя, створивши нові типи шкіл та розробивши інноваційні методи навчання.

З XVII століття освіта зазнала значних трансформацій. Виникли нові навчальні заклади, а традиційні школи адаптувалися до нових вимог. Одним з найважливіших досягнень того часу стало запровадження обов'язкової початкової освіти для всіх дітей, незалежно від їхнього соціального статусу. Це дало змогу кожній дитині отримати базові знання, що було важливим для подальшого життя. Водночас активно розвивалися середні та вищі навчальні заклади, готуючи висококваліфікованих фахівців. Ідеї Просвітництва стали каталізатором змін у системі освіти, спрямувавши її на розвиток особистості та

підготовку до життя в суспільстві. Хоча процес реформування шкіл був тривалим і складним, ідеї просвітників про гуманізм, раціоналізм та важливість знань залишили глибокий слід у педагогічній думці.

Актуальність ідей Просвітництва для сучасної освіти не викликає сумнівів. Багато проблем, які стояли перед освітою в XVIII столітті, залишаються актуальними й сьогодні. Тому звернення до досвіду просвітників може допомогти знайти ефективні рішення сучасних освітніх викликів.

Мета дослідження: з'ясувати сутність новаторських педагогічних ідей та дослідити розвиток шкільництва в Європі доби Просвітництва (XVII-XVIII ст.).

Завдання дослідження:

- здійснити аналіз історіографії та джерельної бази дослідження;
- охарактеризувати педагогічні ідеї доби Просвітництва;
- дослідити методичні підходи до просвітницького навчання і виховання;
- проаналізувати організаційні засади шкільництва просвітницької доби, з'ясувати типи шкіл в Європі у XVII-XVIII ст.;
- визначити професійні стандарти вчителя в добу Просвітництва.

Об'єкт дослідження – культурно-освітні процеси в Європі в добу Просвітництва.

Предмет дослідження – новаторські педагогічні ідеї та особливості організації шкільництва в Європі в добу Просвітництва.

Методи дослідження. З метою вирішення окреслених завдань застосовувалися такі методи дослідження: діалектичний, аналізу і синтезу, індукції та дедукції, метод логічного узагальнення задля формулювання висновків у роботі.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені у роботі результати дослідження, можуть бути використані: 1) у науково-дослідній сфері – для подальшого дослідження особливостей організації шкільництва та провідних ідей педагогічної думки в Європі в добу

Просвітництва; 2) у закладах загальної середньої освіти – одержані результати можуть бути використані на уроках історії у 8 класі під час вивчення теми доби Просвітництва; 3) у вищих навчальних закладах – висновки, отримані в ході кваліфікаційної роботи, можуть бути інтегровані в освітній процес та сприяти модернізації навчальних планів, розробці нових навчальних матеріалів та вдосконаленню методики викладання.

Апробація результатів дослідження та публікації. Глущук А. А., Крамар Ю. В. Теорія «природного виховання» Жана-Жака Руссо. *XVIII Міжнародна науково-практична конференція студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень»*, м. Луцьк, 14–15 трав. 2024 р. Луцьк, 2024. С. 427–430.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки

Доба Просвітництва, що ознаменувалася радикальними змінами у всіх сферах життя, стала потужним поштовхом для розвитку освіти і педагогічних ідей. Дослідження цього періоду є вкрай важливим для розуміння того, як суспільні перетворення впливають на систему освіти, і як ідеї Просвітництва продовжують впливати на сучасну педагогіку.

Розробка проблеми в історіографії представлена епізодично, за винятком окремих аспектів, що відображені в контексті загальних тенденцій педагогічних ідей доби Просвітництва. Більшість досліджень – це статті в педагогічних виданнях. Вони стосуються особливостей педагогічних ідей доби Просвітництва та історії педагогіки в цілому.

Наукові статті пропонують детальний і всебічний аналіз педагогічних ідей доби Просвітництва. Вони дозволяють нам глибше зрозуміти, як розвивалися освітні ідеї і методи в той час, і які з них актуальні й сьогодні. Завдяки рецензуванню, така інформація є достовірною і може бути використана для подальших досліджень.

В історико-педагогічному альманасі в статті А. Межевич, О. Антонова «Педагогічні погляди Й. Г. Песталоцці» (2012)¹ проаналізовано гуманістичні ідеї Й. Г. Песталоцці, зокрема, їхній прояв у проблемі формування морально-правової відповідальності педагога. Автори підкреслюють, що Й. Г. Песталоцці був не лише теоретиком, а й практиком, який демонстрував величезну відданість справі виховання молоді. Його ідеї залишаються актуальними й сьогодні, надихаючи сучасних педагогів.

¹ Межевич А., Антонова О. Є. Педагогічні погляди Й. Г. Песталоцці. *Студентський історико-педагогічний альманах*. Випуск 1. Ідеї педагогів минулого в освіті сьогодення : збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О. С. Антонової, В. В. Павленко. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. С. 104-107.

Також вагомою у ході проведення дослідження є стаття І. Андрушко «Життєвий та творчий шлях Йогана Песталоцці» (2024)², присвячена Й. Г. Песталоцці та його концепції природного розвитку особистості. Автор детально аналізує погляди Й. Г. Песталоцці на мету виховання, яка полягає у розкритті та розвитку природних здібностей дитини. Особливу увагу приділено теорії "елементарної освіти", що лежить в основі його педагогічної системи. Автор доводить, що ідеї Й. Г. Песталоцці залишаються актуальними й сьогодні, і можуть бути ефективними для розробки сучасних педагогічних програм.

У статті Г. Антонюк «Гуманістична спрямованість латинських шкіл в освітньому просторі України кінця XVI – початку XVII ст.» (2015)³ детально прослідковується роль католицьких шкіл, зокрема протестантських та єзуїтських, у формуванні освітньої системи на українських землях у XVI-XVII століттях. Авторка підкреслює, що ці заклади були орієнтовані на європейський освітній ідеал "pietas litterata" і відіграли значну роль у становленні власної освітньої традиції. Особливу увагу приділено ролі латинських шкіл у формуванні освітньої системи того часу.

У статті «Взаємоперетин навчання й виховання особистості у філософії освіти: від середньовіччя до просвітництва» (2018)⁴ Г. Берегова простежує еволюцію освіти від Середньовіччя до епохи Просвітництва, демонструючи, як змінювалися підходи до навчання та виховання. Авторка підкреслює, що якщо в Середньовіччі освіта була тісно пов'язана з релігією, то в епоху Просвітництва на перший план вийшли світські цінності та індивідуальний розвиток особистості. Особливу увагу приділено аналізу нових підходів до

² Андрушко І. С. Життєвий та творчий шлях Й. Песталоцці. *Наука і освіта в глобальному та національному вимірах: виклики, загрози, перспективи розвитку* : зб. наук. праць за матер. III міжнародної наук.-практ. конф. (Полтава, 22-23 лютого 2024 р.) / за ред. Л. О. Данильчук. Полтава : в-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2024. Том I. С. 18-21.

³ Антонюк Г. Гуманістична спрямованість латинських шкіл в освітньому просторі України кінця XVI – початку XVII ст. *Medievist*. 2015. URL: <https://www.medievist.org.ua/2015/06/xvi-xvii.html> (дата звернення: 03.07.2024)

⁴ Берегова Г. Взаємоперетин навчання й виховання особистості у філософії освіти: від Середньовіччя до Просвітництва. *Філософія та гуманізм*. 2018. Вип. 2(8). С. 20-32.

навчання та виховання, що з'явилися в епоху Просвітництва, таких як принцип наслідування природи.

Важливою статтею, в якій описується виховна діяльність А. Дістервега є стаття «Ідея природовідповідного виховання в педагогіці А. Дістервега» Ю. Бондаренко (2012)⁵. У статті авторка детально аналізує педагогічну концепцію Адольфа Дістервега, зокрема, його ідею природовідповідного виховання. Вона підкреслює, що А. Дістервег розробив цілу систему дидактичних принципів, які враховують як індивідуальні особливості дитини, так і соціальний контекст її розвитку. Ю.Бондаренко доводить, що ідеї А. Дістервега, незважаючи на те, що були сформульовані багато років тому, залишаються актуальними і сьогодні, і можуть бути ефективно застосовані в сучасній педагогічній практиці.

У статті Х. Женьлун «Розвиток ідей просвітництва у світовій педагогічній думці» (2022)⁶ проведено глибокий аналіз історичного розвитку понять "просвітництво" та "просвіта". Автор детально досліджує ключові риси доби Просвітництва, простежуючи вплив просвітницьких ідей на розвиток освіти, культури та суспільства в різних країнах, зокрема у Великій Британії та Україні. Х. Женьлун пропонує системний аналіз розвитку просвітницьких ідей, висвітлюючи різні аспекти цього поняття, від історичних коренів до сучасних інтерпретацій.

У статті Л. Літвінчук "Теоретичні та соціокультурні джерела освітніх ідеалів доби Просвітництва" (2012)⁷ проведено детальний аналіз філософських поглядів XVII-XVIII століття. Авторка зосередилася на дослідженні того, як у цей період формувалися підходи до розвитку особистості та закладались наукові основи педагогіки.

⁵ Бондаренко Ю. О. Ідея природовідповідного виховання в педагогіці А. Дістервега. *Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія 16, Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики : зб. наук. пр. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2012. Вип. 15. С. 80–83.

⁶ Женьлун Х. Розвиток ідей Просвітництва у світовій педагогічній думці. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті*. 2022. С. 858-861.

⁷ Літвінчук Л. Й. Теоретичні та соціокультурні джерела освітніх ідеалів доби Просвітництва. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. 2012. Т. 20. Вип. 22(4). С. 67-71.

Також, досить цікавою є стаття В. Павленко «Становлення та розвиток ідеї розвивального навчання» (2012)⁸. Автор проаналізував, як педагогічно-психологи сприяли розвитку концепції розвивального навчання доби Просвітництва. Він особливо зосередився на змісті та методах, які сприяють розвитку особистісних здібностей учнів. В. Павленко також зазначає, що проблема ефективного розвивального навчання є актуальною протягом багатьох століть, хоча дослідники розробили різноманітні методики, проблема досі повністю не вирішена. Автор підкреслює, що вчителі повинні постійно працювати над удосконаленням своїх методів навчання, щоб забезпечити максимальний розвиток кожного учня.

У статті О. Мельника «Філософсько-педагогічні аспекти феномену Просвітництва» (2011)⁹ автор демонструє, як доба Просвітництва радикально змінила підходи до освіти порівняно із Середньовіччям. Автор підкреслює, що просвітники висунули нові, прогресивні ідеї щодо доступності освіти для всіх верств населення, незалежно від їхнього походження чи соціального статусу. Саме ці ідеї стали фундаментом для розвитку демократичної та гуманістичної педагогіки, і їхній вплив простежується в сучасній освіті.

В статті О. Попович «Ідеї гармонійного виховання особистості в історії педагогіки» (2020)¹⁰ здійснено аналіз ідей виховання впродовж всієї історії розвитку людства. Автор вказує, що у добу Нового часу та Просвітництва з'являються оригінальні ідеї стосовно виховання, авторами котрих стають знамениті мислителі, філософи, учені, зокрема Ф. Бекон, Я. Коменський, Дж. Локк, Д. Дідро, Ж. Руссо, І. Кант, Й. Песталоцці та ряд інших. До прикладу,

⁸ Павленко В.В. Становлення та розвиток ідеї розвивального навчання. *Наукові записки* : зб. праць молодих вчених та аспірантів ХГПА. Історико-педагогічні дослідження в Україні : стан, проблеми, перспективи : матеріали міжвуз. наук.- практич. конф. аспірантів та молодих учених. Хмельницький : ХГПА, 2012. Вип.1. С.164–174.

⁹ Мельник О. П. Філософсько-педагогічні аспекти феномену Просвітництва. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету* : зб. наук. статей / ред. кол. : І. П. Аносов (голов. ред.) та ін. – Мелітополь, 2011. Вип.6. С. 325-331.

¹⁰ Попович О. М. Ідеї гармонійного виховання особистості в історії педагогіки. *International scientific and practical conference «PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF SCIENCE INTO PRACTICE»*. Oslo, Norway 2020. С. 356-459.

О. Попович відзначає, що пізнавальне значення мають праці Дж. Локка «Думки про виховання», в яких розроблено й запропоновано до використання програму навчання і виховання майбутнього джентльмена, добре освіченої ділової людини, що спроможна «вміло і передбачливо» управляти своїми справами; у той же час, відрізнитися витонченістю манер у відносинах з людьми. О. Попович зауважує, що Ж.-Ж. Руссо було розроблено програму фізичного, розумового, трудового, морального виховання молоді, а його педагогічні ідеї посприяли розвитку демократичної педагогіки.

У статті Г. Лях, Є. Данильченко «Принципи загальнолюдського природного виховання Ж.-Ж. Руссо у контексті розбудови Нової української школи» (2018)¹¹ детально досліджують педагогічну концепцію Ж.-Ж. Руссо, зокрема його ідею про природне виховання. Автори підкреслюють, що просвітник вважав, що дитина має розвиватися вільно, у природному оточенні, набуваючи досвіду самостійно. Такий підхід, заснований на гуманізмі, природовідповідності та індивідуальному підході, досі актуальний і може бути корисним для реформування сучасної української школи. Г. Лях та Є. Данильченко провели глибокий аналіз педагогічних поглядів Ж.-Ж. Руссо, виокремивши основні принципи його концепції виховання, що робить їхню роботу особливо цінною для сучасних педагогів.

Важливими також є статті, які описують педагогічні здобутки відомого педагога Я. А. Коменського. У статті «Підготовка вчителя у педагогічній концепції Я. А. Коменського» (2017)¹² А. Мастюк детально розглянула вимоги, які висував Я.А. Коменський до вчителів. Вона зазначає, що хоча просвітник високо цінував професію вчителя, він висував до педагогів надзвичайно високі стандарти. На думку філософа, вчитель повинен бути не лише наставником, а й другом та батьком для своїх учнів, постійно орієнтуючись на мету виховання і докладати всіх зусиль для досягнення цієї мети. Я.А. Коменський вважав, що

¹¹ Лях Г., Данильченко Є. Принципи загальнолюдського природного виховання Ж.-Ж. Руссо у контексті розбудови Нової української школи. Молодий вчений. 2018. № 7 (59). С. 115-118.

¹² Мастюк А. Підготовка вчителя у педагогічній концепції Я. А. Коменського. *Didascal*. 2017. № 12. С. 461-465.

успішний педагог – це той, хто чітко усвідомлює свою відповідальність за розвиток особистості кожного учня.

Надзвичайно цікавим та неординарним є дослідження шкільництва та педагогічної думки в статті О. Мокроменко «Роль просвітницької діяльності благодійних та народоосвітніх громад у справі заснування єдиної масової мережі закладів елементарної освіти у Великій Британії ХІХ століття» (2018)¹³. Авторка дослідження доводить, що просвітницька діяльність благодійних та народноосвітніх громад у Великій Британії ХІХ століття була спрямована на лобювання ідеї загальної початкової освіти та залучення уряду до її реалізації. Просвітники активно пропагували необхідність створення елементарних шкіл та підтримували приватні ініціативи в цій галузі, таким чином сприяючи виконанню урядового закону 1803 року про обов'язкове заснування благодійних шкіл. Дослідження демонструє, що просвітники відіграли вирішальну роль у розвитку системи освіти у Великій Британії ХІХ століття, підкреслюючи важливість соціальної відповідальності та громадянської активності у розвитку освіти.

Підручники та посібники з історії педагогіки дають фундаментальні знання та контекст, необхідні для розуміння шкільництва та особливостей педагогічної думки в Європі у добу Просвітництва.

У навчальному посібнику О. Галіцина «Педагогіка» (2023)¹⁴ представлено історію становлення педагогічної думки у добу Просвітництва; наведено основні положення теорії навчання й теорії виховання. Висвітлено важливі педагогічні погляди Дж. Локка, Ж. Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Й. Герберта, А. Дістервега.

¹³ Мокроменко О. Роль просвітницької діяльності благодійних та народоосвітніх громад у справі заснування єдиної масової мережі закладів елементарної освіти у Великій Британії ХІХ століття. *Новий Колегіум*. 2018. No 2. С. 74–77.

¹⁴ Галіцян О. А. Педагогіка: навчальний посібник для здобувачів освіти першого освітнього рівня (бакалавр) спеціальностей 014 Середня освіта (Математика), 014 Середня освіта (Фізика), 014 Середня освіта (Інформатика). Одеса, Університет Ушинського, 2023. 125 с

У навчально-методичному посібнику Т. Завгородньої, Л. Прокопів, І. Стражнікова «Історія педагогіки» (2014)¹⁵ проаналізовано спадщину минулої педагогічної теорії та практики освіти й виховання. В роботі представлені педагогічні погляди Й. Песталоцці, педагогічну система А. Дістверга, а також окреслено педагогічні ідеї інших відомих творців педагогічної думки означеного періоду. У посібнику І. Зайченко «Історія педагогіки. Книга I. Історія зарубіжної педагогіки» (2010)¹⁶ здійснено історичний екскурс головними історичними етапами розвитку шкільництва та педагогічної думки. У праці описуються педагогічні ідеї провідних митців доби Просвітництва, вказуються ключові риси на напрямки виховання.

У навчально-методичному посібнику «Історія педагогіки»¹⁷ М. Левківського та О. Дубасенюка автор детально досліджує історію зарубіжної педагогіки, зосередившись на ідеях провідних мислителів епохи Просвітництва. Завдяки вдало обраній структурі та використанню таблиць, авторка створює зручний інструмент для вивчення педагогічних ідей того часу. Ця робота є важливим внеском у дослідження історії педагогіки, оскільки вона пропонує нове бачення розвитку освітніх ідей в епоху Просвітництва.

Надзвичайно багато цікавої та пізнавальної інформації викладено в курсі лекцій «Історія педагогіки. Історія зарубіжної педагогіки» С. Човрія (2021)¹⁸. Автор пропонує комплексне дослідження, в якому систематизує знання про генезис зарубіжної освіти. Робота містить детальний аналіз шкільництва та педагогічних ідей XVII-XVIII століття на прикладі робіт таких видатних мислителів як Коменський, Локк, Руссо, Гельвецій та Дідро. Це дослідження

¹⁵ Завгородня Т. К., Прокопів Л. М., Стражнікова І. В. Історія педагогіки: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2014. 160 с.

¹⁶ Зайченко І. В. Історія педагогіки. Книга I. Історія зарубіжної педагогіки: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 624 с.

¹⁷ Історія педагогіки / за ред. проф. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк. Житомир: Житомирський державний педагогічний університет, 1999. 336 с.

¹⁸ Історія педагогіки. Історія зарубіжної педагогіки : курс лекцій для студентів денної та заочної форм навчання спеціальності 013 «Початкова освіта» освітнього ступеня «бакалавр» / укладач С. Ю. Човрій. Мукачеве : МДУ, 2021. 40 с.

дозволяє глибше зрозуміти, як розвивалися ідеї про освіту та виховання в цей період і є важливим внеском у дослідження історії педагогіки.

Особливої уваги заслуговує навчальний посібник "Історія педагогіки" під редакцією Л. Сущенко та Ю. Зубцова (2020)¹⁹, який присвячений історії зарубіжної школи та педагогіки. Особливу увагу автори приділяють добі Просвітництва, детально аналізуючи педагогічні ідеї таких видатних мислителів, як Я. А. Коменський, Дж. Локк та Ж.-Ж. Руссо. У праці представлено всебічний аналіз педагогічних ідей Я.А. Коменського, включаючи його філософію, концепцію виховання, систему шкіл та принципи навчання. Також порівнюються погляди Я.А. Коменського з ідеями інших видатних мислителів доби Просвітництва, таких як Дж. Локк та Ж.-Ж. Руссо. Це дозволяє отримати повне уявлення про розвиток педагогічної думки в цей період.

У посібнику «Теорія та історія соціального виховання в зарубіжних країнах» В. Шинкарук, Р. Сопівник (2015)²⁰ робиться акцент саме на соціальному вихованні. Автор здійснює порівняльний аналіз їхніх концепцій, зокрема Ж.-Ж. Руссо, який підкреслював важливість формування гармонійної особистості, здатної до активної участі в суспільному житті. Виокремлюються ключові принципи соціального виховання, такі як гуманізм, природовідповідність та індивідуальний підхід, а також аналізуються напрями та суб'єкти цього процесу.

Дослідження педагогічних ідей доби Просвітництва є надзвичайно актуальним у сучасному контексті. Воно дозволяє нам не лише простежити, як суспільні перетворення впливають на систему освіти, а й знайти в спадщині просвітників актуальні ідеї, які можуть бути використані в сучасній педагогічній практиці. Аналіз наукових праць свідчить про різноманітність

¹⁹ Сущенко Л. О., Зубцова Ю. Є. Історія педагогіки : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Початкова освіта» освітньо-професійної програми «Початкова освіта». Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 143 с.

²⁰ Шинкарук В. Д., Сопівник Р. В., Сопівник І. В. Теорія та історія соціального виховання в зарубіжних країнах (для студентів напряму підготовки «Соціальна педагогіка»). Київ:ЦП «Компринт», 2015. 236 с

підходів до вивчення педагогічних ідей доби Просвітництва. Незважаючи на значну кількість досліджень, тема педагогічних ідей доби Просвітництва потребує подальшого вивчення. Зокрема, цікавими є питання адаптації цих ідей до сучасних умов та їхнього впливу на розвиток різних освітніх систем.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна база представлена опублікованими матеріалами. Прямий аналіз оригінальних даних та думок дозволяє виявити нові кореляції та зв'язки, які раніше могли бути не помічені. Це робить дослідження більш оригінальним та цінним. В роботі було використано декілька джерел, перекладених українською мовою, зокрема йдеться про наступні: І. Кант «Відповідь на питання: що таке Просвітництво»²¹, ряд творів Я. А. Коменського, Вибрані педагогічні твори: у трьох томах»²², Дж. Локк «Думки про виховання» та «Питання виховання»²³ тощо.

Унікальною працею, яка розкриває зміст педагогіки періоду Просвітництва є «Велика дидактика» Я. А. Коменського²⁴. Педагогічні ідеї просвітника, які й досі не втратили своєї актуальності, спрямовані на всебічний розвиток особистості. Він підкреслював важливість свідомого засвоєння знань, а також необхідність враховувати індивідуальні особливості кожного учня. За Я. А. Коменським, мета освіти – це сформувати людину, яка володіє знаннями, вміннями та навичками, необхідними для життя в суспільстві, і яка здатна реалізувати свій потенціал.

Дослідження педагогічних ідей доби Просвітництва є надзвичайно актуальним у сучасному контексті. Воно дозволяє нам не лише простежити, як суспільні перетворення впливають на систему освіти, а й знайти в спадщині просвітників актуальні ідеї, які можуть бути використані в сучасній

²¹Кант І. Відповідь на питання: що таке Просвітництво. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kant_Immanuel/Vidpovid_na_zapytannia_scho_take_Prosvitnytstvo/ (дата звернення: 14.07.2024)

²² Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори: у трьох томах. Т.1. Велика дидактика / під ред. з біограф. нарисом і примітками проф. А. Л. Красновського. К. : Рад. школа, 1940. 248 с.

²³ Локк Дж. Питання виховання. Історія педагогіки. Житомир, 2001. 250 с.

²⁴ Коменський Я. А. Велика дидактика. Київ : Радянська школа, 1940. 754 с.

педагогічній практиці. Аналіз наукових праць свідчить про різноманітність підходів до вивчення педагогічних ідей епохи Просвітництва. Особливу увагу вчені приділяють тому, як провідні мислителі бачили розвиток особистості в контексті суспільства. Ідеї гуманізму, природовідповідності та індивідуального підходу у вихованні, які були сформульовані в добу Просвітництва, залишаються актуальними і сьогодні. Незважаючи на значну кількість досліджень, тема педагогічних ідей доби Просвітництва потребує подальшого вивчення. Таким чином, вивчення педагогічних ідей доби Просвітництва є важливим для розуміння історії освіти та виховання, а також для пошуку нових шляхів розвитку сучасної педагогіки. Воно дозволяє збагатити теоретичні знання та сприяє розробці інноваційних підходів до організації освітнього процесу.

Прямий аналіз оригінальних джерел, зокрема праць Я. А. Коменського, дозволяє глибше зрозуміти педагогічні ідеї того часу та виявити нові кореляції. Педагогічні ідеї доби Просвітництва, незважаючи на історичний контекст, виявилися надзвичайно універсальними і залишаються актуальними донині. Їхнє вивчення є цінним для сучасних педагогів, оскільки відкриває нові перспективи для розвитку освіти.

РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІКА ПРОСВІТНИЦТВА: НОВІ ІДЕЇ ТА ПРИНЦИПИ

2.1. Загальна характеристика педагогіки просвітницької доби

Доба Просвітництва кардинально змінила освітню сферу, замінивши домінування релігійних догматів на прагнення до наукового пізнання. До XVII століття католицька церква мала значний вплив на всі аспекти життя, в тому числі на освіту. Суспільство того часу було консервативним і віддавало перевагу традиціям. Проте, в добу Просвітництва, наука почала активно розвиватися, а разом з нею змінилися і уявлення про освіту. Цей період часто називають Добою розуму, оскільки саме тоді віра в знання і прогрес стала рушійною силою розвитку суспільства. Епоха Просвітництва ознаменувала собою переломний момент в історії, коли наука вийшла на перший план, а релігійні догми почали втрачати свій вплив. Цей період став початком нової ери, в якій знання стали ключем до розвитку і прогресу.

Просвітництво – це філософсько-ідейний рух другої половини XVII-XVIII ст. Його представники (вчені, філософи, письменники) вважали, що метою будь-якого суспільства є людське щастя, якого можна досягти шляхом його перебудови на засадах розуму (раціоналізму), обстоювали теорію природного права, вільнодумства²⁵. Основні риси культури Просвітництва – визначення людиною свого місця в суспільстві, формування ідеї соціальності та найкращого суспільного устрою, ідея рівності усіх перед законом тощо²⁶.

У перекладі з сербської слова «просвітництво» означає «освянення». Не важко помітити подібність значення згаданого терміну із трактуванням, яке наведене в церковній літературі, де «просвіщення» означає «освячення», «освянення світлом знання». Доцільно відзначити, що просвічена людина розглядається в значенні просвітлена, тобто облагороджена знаннями й очищена від усього дурного. Етимологія слова «просвітництво» підводить до

²⁵ Гісем О., Гісем О., Мартинюк О. Всесвітня історія. Харків : Ранок, 2021. 240 с

²⁶ Базалук О., Юхименко Н. Філософія освіти : навч. посіб. Київ : Кондор, 2010. 162 с.

його кореня «світло», котрим ще за часів християнства на Русі позначали не лише світло в фізичному розумінні, але й в духовному. Вважалося, що якраз воно преображає душу людини через її залучення до пізнання високоморальних істин. Сам же термін «просвітництво» набирає статусу незалежної лексичної одиниці лише у XVIII ст., притаманним моментом котрого починає бути «Доба Просвітництва» – явище, розповсюджене не стільки в науково-технічному, скільки в суспільно-політичному і культурному житті західноєвропейських й північноамериканських цивілізацій²⁷.

Вкрай вагомою для закріплення поняття «просвітництво» стала стаття філософа І. Канта «Відповідь на питання: що таке Просвітництво?». Уже на початку статті, автор впевнено відзначає: «Просвітництво – це вихід людини зі стану неповноліття, в котрому вона знаходиться через власну вину»²⁸. У своєму більш вузькому розумінні Просвітництво, має, по суті, «... полемічний і негативний рух, як такий собі хрестовий похід проти релігії, так і не піднеслося вище свого джерела, а Вольтер лишився його найкращим і найхарактернішим вираженням. Проте, воно розвивалося в декількох напрямках, не гублячи власного самобутнього характеру». За І. Кантом, Просвітництво – це процес звільнення людини від залежності від чужих думок та авторитетів, аби самостійно мислити і вирішувати проблеми за допомогою власного розуму. Тож, Просвітництво – це ідейна течія та суспільний рух другої половини XVII-XVIII ст. в країнах Європи та Америки, що ґрунтується на вирішальній ролі розуму й науки в пізнанні світу й суспільства²⁹. З наведеного визначення випливає, що доба Просвітництва – це період, який приніс великі зміни у різних сферах та напрямках, а особливо в науці, освіті, що зрештою призвело до кардинальних змін в суспільній свідомості, а також в розвитку економіки, в політичній думці, в розвитку індустріального суспільства тощо.

²⁷ Мельник О. П. Філософсько-педагогічні аспекти феномену Просвітництва... С.327

²⁸ Кант І. Відповідь на питання: що таке Просвітництво. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kant_Immanuel/Vidpovid_na_zapytannia_scho_take_Prosvitnytstvo/ (дата звернення: 14.07.2024)

²⁹ Муранова Н. П., Волярська О. С., Літвінчук Л. Й. Ідеї філософії Просвітництва в українському освітньому контексті: монографія. Київ : ТОВ «НВФ «СлавутичДельфін», 2020. 154 с.

Головними характерними рисами доби Просвітництва були:

- бажання перебудувати всі суспільні відносини на основі розуму, справедливості й рівності;
- сповідування «культу розуму», так як вважалося, що завдяки йому можна змінити систему громадського і духовного життя суспільства;
- епоха Просвітництва характеризувалася прагненням до поширення знань, удосконалення моральних принципів і підвищення рівня освіти в суспільстві. Просвіта розглядалася як ключовий чинник прогресу, який мав охоплювати не лише інтелектуальний розвиток, а й формування громадянської свідомості та моральних цінностей;
- прагнення розвинути в людях почуття справедливості, співчуття і поваги до інших, що стало відродженням гуманістичних ідеалів³⁰.

Принцип верховенства розуму був незмінним фундаментом усіх філософських систем, адже саме «культ розуму» був основою ідей Просвітництва. Людське мислення було ніби ліхтарем, що освітлював шлях до розуміння складної реальності. Вважалося, що людська природа наділяє кожного здатністю до самостійного пізнання світу. Розум не тільки допомагав пізнавати світ, а й був засобом боротьби з несправедливістю та створення більш гуманного суспільства. Ідеї Просвітництва проникали у всі сфери життя, спрямовуючи суспільство до переходу від традиційного до раціонального світогляду, що відображалося у зміні уявлень про людину, суспільство і природу. Просвітниками вважали всіх, хто сприяв поширенню знань серед широких верств населення, популяризуючи ідеї прогресу і освіти.

Педагоги бачили в освіті не лише засіб передачі знань, а й потужний інструмент соціальних трансформацій. Вони вірили, що всебічно розвинена особистість, яка здатна критично мислити і брати участь у громадському житті, є запорукою прогресу суспільства. Тому просвітники докладали значних зусиль

³⁰ Мокроменко О. Роль просвітницької діяльності благодійних та народоосвітніх громад у справі заснування єдиної масової мережі закладів елементарної освіти у Великій Британії XIX століття...С.74-77

для того, щоб зробити освіту доступною для всіх верств населення, незалежно від їхнього соціального статусу чи матеріального становища. Демократизація знань, що відбувалася в епоху Просвітництва, і їхнє поширення за межами освітніх установ були сприйняті просвітниками як ключовий фактор соціального прогресу та духовного розвитку суспільства³¹.

Просвітники додержувались єдиної позиції стосовно провідної ролі освіти і виховання в житті кожної особистості, вважаючи знання безцінним скарбом людини, завдяки котрому можливим починає бути знищення всього негативного в людському житті – обману, зла, несправедливості. Вони вважали, що завдяки знищенню неучтва та популяризації правильного виховання можливим стає «поліпшення» власне людської природи і разом із нею людського суспільства взагалі. Просвітники прагнули кардинально реформувати освіту, позбавивши її застарілих методів і створивши нову систему, засновану на принципах раціоналізму і гуманізму. Просвітництво ознаменувало собою радикальну зміну парадигми в освіті, запропонувавши нові цілі, зміст та методи навчання, які кардинально відрізнялися від середньовічних підходів. Якщо середньовічна освіта була спрямована переважно на підготовку священиків та збереження традицій, то просвітництво ставило за мету розвиток критичного мислення, формування активної громадянської позиції та підготовку особистості до життя в суспільстві, що змінюється. Виступаючи за рівність усіх людей, просвітники закликали до створення такої системи освіти, яка б була доступна кожному, незалежно від його походження, фізичних особливостей чи матеріального стану. Ці прогресивні ідеї, що заперечували будь-які форми дискримінації в освіті, стали фундаментом для розвитку демократичної та гуманістичної педагогіки, яка ставить за мету всебічний розвиток особистості та формування активного громадянина³².

³¹ Мельник О. П. Філософсько-педагогічні аспекти феномену Просвітництва... С. 325-331

³² Там само.

Лише після середини XVII століття педагогіка почала поступово виходити за рамки релігійних догматів і розвиватися як самостійна наука. Протягом багатьох століть католицька церква, як провідна інституція в Західній Європі, мала значний вплив на розвиток науки. Однак, будь-які наукові відкриття чи ідеї, які суперечили релігійним догмам, часто зазнавали жорсткої критики та засудження з боку церкви. Це призводило до того, що багато важливих наукових досягнень були відкинуті та забуті на тривалий час. Аскетизм вимагав від своїх послідовників повного відходу від мирських задоволень та матеріальних благ, пропагуючи безумовну покору владі та закликаючи людей до смирення та терпіння. Людина сприймалася як грішна істота, ув'язнена у власному тілі. Щоб звільнитися від гріха і отримати спасіння, люди мушили дотримуватися суворих правил, таких як молитви, пости та покаєння³³. У Середньовіччі християнська сім'я та церковні школи стали основними місцями виховання, що відображало домінуючу роль церкви в суспільстві. Основний акцент у навчанні робився на заучуванні молитов і псалмів. Метод навчання – катехізис – передбачав механічне запам'ятовування відповідей на релігійні питання, без заглиблення в їхній зміст. Сучасні нам поняття як "критичне мислення" та "аналіз" були невідомі педагогам того часу, адже вони не мали інструментів для розвитку цих важливих навичок у учнів. Через брак педагогічних знань, учні часто зазнавали фізичних покарань. Частим було використання на заняттях різок та інших тілесних покарань. Опанувавши елементарні знання, кращі учні монастирських і соборних шкіл вивчали «сім вільних мистецтв», що ділились на 2 частини: тривіум (граматика, риторика, діалектика) і квадривіум (арифметика, геометрія, астрономія, музика). Вершиною навчання вважалося богослов'я. Хоча основною метою церковних шкіл було релігійне виховання, вони також відіграли значну роль у поширенні

³³ Історія педагогіки. Історія зарубіжної педагогіки : курс лекцій для студентів / укладач С. Ю. Човрій...С.14

грамотності та підвищенні загального культурного рівня населення Західної Європи³⁴.

Епоха Відродження та Реформації ознаменувалася значним прогресом у галузі освіти. Гуманістичні ідеї, що домінували в педагогічній думці XVI століття, піднесли людську особистість і сприяли розвитку більш гуманних підходів до виховання. Гуманісти запропонували новий підхід до освіти, акцентуючи на фізичному та естетичному розвитку дитини, заохочуючи активне мислення та самостійне пізнання світу. Вони розуміли, що навчання має бути цікавим, тому широко використовували наочність, прогулянки та екскурсії. Діти мали навчатись рідною мовою, а жінки володіли правом навчатися в різних типах шкіл³⁵.

Час розуму є фундаментальним явищем в історії педагогіки, як вітчизняної, так і зарубіжної, а ідеї, розвинені та збагачені багатьма поколіннями педагогів, стали каталізатором прогресу педагогічної науки та практики³⁶. Доба Просвітництва була б неможлива без видатних мислителів і діячів, які своїми ідеями та працями сприяли розвитку освіти, науки і педагогічної думки, зокрема, Джона Локк, Вольтера, Жана-Жака Руссо, Іммануїла Канта, Клода Гельвеція та інших. Основною метою просвітників було створення суспільства, де кожна людина має можливість розвивати свої здібності завдяки освіті. Вони вірили в те, що світом володарює розум, через що великі надії покладали якраз на освіту – «розум обирає найкоротший шлях до мети»³⁷. Визнання права кожної людини на власний розум стало одним із найважливіших досягнень епохи Просвітництва, відкривши шлях до особистісної свободи³⁸.

Так, XVII століття ознаменувало новий етап в розвитку філософсько-педагогічної думки, котра виразила принципово нові підходи стосовно

³⁴ Галіцан О. А. Педагогіка...С. 48

³⁵ Історія педагогіки. Історія зарубіжної педагогіки : курс лекцій для студентів / укладач С. Ю. Човрій...С.14

³⁶ Мельник О. П. Філософсько-педагогічні аспекти феномену Просвітництва...С.330

³⁷ Літвінчук Л. Й. Теоретичні та соціокультурні джерела освітніх ідеалів доби Просвітництва...С. 67-71

³⁸ Там само.

розуміння природи людини, сутності виховання і навчання. Філософ Нового часу Френсіс Бекон стверджував, що наукове пізнання має починатися з ретельного спостереження за природними явищами та будуватися на експериментальній перевірці гіпотез. Його філософські ідеї стали фундаментом для розробки багатьох важливих педагогічних концепцій³⁹. Філософ Рене Декарт розглядав людину як складну сутність, що поєднує в собі матеріальне тіло та нематеріальний дух. Його ідеї мали значний вплив на педагогіку, зокрема, на визначення цілей навчання, яке має розвивати як інтелект, так і особистість⁴⁰. Філософські погляди Ф. Бекона та Р.Декарта мали значний вплив на розвиток педагогіки. Зокрема, їхні ідеї стали основою для розробки загальнодидактичних принципів Вольфгангом Ратке та Яном Амосом Коменським⁴¹. Шарль-Луї де Монтеск'є, спираючись на педагогічні ідеї В.Ратке і А.Я. Коменського, підкреслював тісний зв'язок між освітою і політикою, вважаючи, що освіта має формувати громадян, здатних до самоврядування. Ш. Монтеск'є, у своїй фундаментальній праці "Про дух законів", підкреслив, що правові системи не є статичними, а постійно змінюються під впливом історичних процесів та природних умов. Він стверджував, що нові епохи вимагають нових законів. Зокрема, Ш. Монтеск'є виступав проти абсолютизму і пропагував ідеї конституційної держави та всезагальної освіти⁴². Одним із ключових питань, яке об'єднувало всіх мислителів французького Просвітництва, було питання про роль освіти у формуванні як окремої людини, так і суспільства в цілому. Зокрема, Клод Гельвецій був переконаний, що шлях до загального щастя лежить через реформування освіти та законодавства. Він вважав, що саме виховання має найбільший вплив на формування особистості, роблячи людей добродійними та талановитими. Заперечуючи спадковість,

³⁹ Епоха Просвітництва. *Історія Педагогіки*. 2014. URL: <http://istorp.edagolpk.blogspot.com/2014/12/22-xvii-xviii.html> (дата звернення: 09.07.2024)

⁴⁰ Попович О. М. Ідеї гармонійного виховання особистості в історії педагогіки...С.356

⁴¹ Там само.

⁴² Епоха Просвітництва. *Історія Педагогіки*. 2014. URL: <http://istorp.edagolpk.blogspot.com/2014/12/22-xvii-xviii.html> (дата звернення: 09.07.2024)

філософ стверджував, що виховання здатне творити геніїв⁴³. К. Гельвецій виступав за секуляризацію освіти. Він вважав, що школа має бути вільною від релігійного впливу і підпорядкована державі. За його задумом, світські школи мали б забезпечити всім дітям рівні можливості для отримання освіти та виховання⁴⁴. Дені Дідро, один із найвидатніших філософів Просвітництва, критикував однобічний погляд К. Гельвеція на виховання як єдиний чинник формування особистості. Відзначаючи важливість спадковості, Д. Дідро водночас підкреслював вирішальну роль освіти. Він закликав до індивідуального підходу в навчанні, враховуючи фізичні та психічні особливості кожної дитини, а також соціальний контекст її розвитку⁴⁵.

Спробу обґрунтування програми змісту шкільної освіти здійснив у власному творі «Курс занять» Етьєн Кондільяк (1715-1780). Французький філософ вважав, що зміст шкільної освіти має слідувати «історичному порядку відкриттів людства». Виходячи з того, що первісна людина пізнавала світ через досвід, Е. Кондільяк стверджував, що й дитина спочатку пізнає світ через відчуття та дії. Він виділив два основних етапи розвитку: накопичення практичних знань і перехід до більш абстрактного мислення, що проявляється в мистецтві та науці⁴⁶. Філософ стверджував, що процес виховання дитини має імітувати шлях, пройдений людством. Він відстоював ідею активного навчання, за якої дитина не просто отримує готові знання, а сама їх відкриває через спостереження та дослідження під керівництвом вихователя⁴⁷.

Перехід від феодалізму до буржуазного устрою створив нові умови для розвитку освіти, які знайшли відображення у їхніх педагогічних концепціях. Зміни в суспільстві, спричинені буржуазною революцією в Англії, поставили перед педагогікою нові виклики. Виникла потреба розробити нові підходи до

⁴³ Зайченко І. В. Історія педагогіки...С. 411

⁴⁴ Там само...С. 412

⁴⁵ Епоха Просвітництва. *Історія Педагогіки*. 2014. URL: <http://istorp.edagoplk.blogspot.com/2014/12/22-xviii.html> (дата звернення: 09.07.2024)

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само.

виховання, які б відповідали потребам нового суспільства та переосмислити всі аспекти виховання⁴⁸. Перехід Англії до конституційної монархії супроводжувався значними соціальними змінами. Виникла потреба в підготовці нового покоління людей, здатних жити і працювати в умовах нової політичної системи⁴⁹. Філософські погляди Джона Локка, зокрема, його теорія про "чисту дошку", знайшли своє відображення в його педагогічних ідеях. Він вважав, що виховання має бути побудоване на основі досвіду дитини, а не на заучуванні готових істин. Дж. Локк вважав, що моральність людини визначається її особистими інтересами. Просвітник зазначає, що найголовніше у вихованні - навчити дитину контролювати себе і свої бажання, а фізичне і моральне виховання, на його думку, були важливішими за інтелектуальне. Незважаючи на те, що Дж. Локк відстоював ідею про те, що всі наші знання походять із досвіду, він також визнавав активну роль розуму в процесі пізнання⁵⁰.

Французькі просвітники бачили в освіті потужний інструмент соціальних перетворень. Вони вважали, що через знання можна подолати нерівність і несправедливість у суспільстві. Критикуючи існуючий лад, педагоги виступали за радикальну реформу освіти, яка б визволила її з-під впливу церкви і зробила більш світською та науковою⁵¹. Ж.-Ж. Руссо став голосом революційних змін, висловивши гостру критику застарілих феодальних методів навчання. Його педагогічні погляди, викладені в романі "Еміль або про виховання", спровокували гостру реакцію з боку церкви та держави⁵².

Йоганн Генріх Песталоцці, швейцарський педагог XVIII-XIX століть, був одним із засновників демократичної педагогіки. На формування поглядів молодого Й. Песталоцці значний вплив мали ідеї Дж. Локка про природне

⁴⁸ Історія педагогіки / за ред. проф. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк... С. 63

⁴⁹ Історія педагогіки. Історія зарубіжної педагогіки : курс лекцій для студентів / укладач С. Ю. Човрій... С.35

⁵⁰ Левківський М. В. Історія педагогіки: навч.-метод. посібник. Вид. 4-те., Навч. пос. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 190 с.

⁵¹ Історія педагогіки / за ред. проф. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк. Житомир: Житомирський державний педагогічний університет, 1999. С.37

⁵² Левківський М. В., Пашенко Д. І. Історія педагогіки: підручник. Київ : Видавництво «Центр учбової літератури», 2016. 379 с.

право, які він вивчав у колегіумі. Протягом свого життя він заснував низку навчальних закладів і написав багато праць, зокрема "Як Гертруда вчить своїх дітей", де поділився своїм досвідом виховання дітей⁵³. Й. Песталоцці вважав, що мета виховання полягає в тому, щоб допомогти кожній людині розвинути всі свої природні задатки. Він порівнював цей процес з вирощуванням рослини: вихователь, як садівник, повинен створити оптимальні умови для розкриття потенціалу дитини⁵⁴.

Й. Песталоцці створив успішні педагогічні інститути та розробив інноваційні методики навчання, які ґрунтувалися на принципі природовідповідності. Він вважав, що діти повинні були навчатися через власні спостереження та практику, а не просто запам'ятовувати інформацію⁵⁵.

Й. Песталоцці вважав, що освіта має бути доступною для кожної дитини з раннього віку. Він підкреслював важливу роль матері у вихованні, а також необхідність професійної підготовки вчителів. Педагог акцентував на систематичному навчанні, враховуючи вікові особливості дітей⁵⁶. Послідовник Й. Песталоцці, Адольф Дістервег очолював учительські семінарії, де готував вчителів до роботи в народних школах. Він був автором численних підручників і методичних посібників, а також засновником педагогічних журналів. А. Дістервег активно боровся за реформування освіти, виступаючи за її світський характер, безкоштовність і доступність для всіх⁵⁷.

Мислителі доби Просвітництва, незважаючи на опір консервативних сил і суспільства, сміливо кидали виклик традиційним підходам до навчання та виховання. Педагоги Просвітництва не просто критикували існуючу систему освіти, а й пропонували власні, прогресивні моделі навчання. Вони підкреслювали важливість індивідуального підходу до кожної дитини,

⁵³ Андрушко І. С. Життєвий та творчий шлях Й. Песталоцці...С. 18-21

⁵⁴ Левківський М. В. Історія педагогіки...С.58

⁵⁵ Андрушко І. С. Життєвий та творчий шлях Й. Песталоцці...С.19-20

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Біографія А. Дістервега. Національна академія педагогічних наук України. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського*. URL: <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/disterveh-f-a-v/26445-2/> (дата звернення: 18.10.2024).

закликали до розвитку критичного мислення, а також виступали за тісний зв'язок навчання з реальним життям. Ідеї просвітників проникали в усі сфери життя суспільства, впливаючи на соціальні та культурні процеси.

2.2. Новаторські педагогічні ідеї відомих просвітителів

Доба Просвітництва стала потужним поштовхом для розвитку наукових підходів у педагогіці. Хоча ідеї просвітників не завжди знаходили відгук у владних структурах, вони значно вплинули на інтелектуальну еліту того часу. Просвітники вірили, що освіта є ключем до прогресу людства. Вони були переконані, що поширення знань серед усіх верств населення може сприяти встановленню справедливого суспільства. Саме в поширенні знань і вдосконаленні суспільства вони вбачали рушійну силу історії⁵⁸. Забезпечуючи доступ до знань і сприяючи всебічному розвитку особистості, держава сприяла формуванню модерного суспільства, де кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал⁵⁹.

Просвітники дотримувалися єдиної позиції щодо провідної ролі виховання та освіти в житті кожної особистості. Вони вважали знання безцінним скарбом людини, завдяки якому можна подолати негативні явища в суспільстві: обман, зло, несправедливість. На думку просвітників, шляхом подолання неучтва і впровадження правильних виховних методів можна «поліпшити» людську природу та, відповідно, суспільство в цілому. У зв'язку з цим, просвітники не лише критикували застарілі середньовічні підходи до виховання, а й пропонували нові ідеї та принципи, прагнучи оновити зміст і методи освіти відповідно до суспільних трансформацій⁶⁰.

Можна виділити основні аспекти педагогічної думки доби Просвітництва:

⁵⁸Мельник О. П. Філософсько-педагогічні аспекти феномену Просвітництва...С.327

⁵⁹ Муранова Н. П., Волярська О. С., Літвінчук Л. Й. Ідеї філософії Просвітництва в українському освітньому контексті...С.53

⁶⁰ Мельник О. П. Філософсько-педагогічні аспекти феномену Просвітництва...С.327

– гуманізм та раціоналізм. Просвітники акцентували увагу на розумі, гуманізмі та раціональному підході до навчання. Освіта мала сприяти розвитку розумових здібностей людини, розширенню знань і зміцненню критичного мислення;

– універсалізм. Дотримання ідей універсальної освіти для всіх, незалежно від соціального стану або походження. Просвітники вважали, що кожна людина, незалежно від соціального чи майнового статусу, походження має право на освіту і саморозвиток;

– прагматизм і педагогічний оптимізм. Віра в те, що освіта може змінити суспільство до кращого. Освічена людина може бути більш моральною, свідомою та відповідальною у своїх діях;

– ідея соціальної корисності. Освіта повинна бути спрямована не тільки на індивідуальний розвиток, але і на користь суспільства в цілому. Виховання громадян, готових активно брати участь у суспільному житті та політичних процесах;

– критика традицій і суспільних установ. Просвітники критикували застарілі педагогічні методи, клерикалізм у освіті та відсталість соціальних структур. Вони сприяли розвитку нових підходів до навчання, наукового підходу до освіти та ширшого доступу до знань;

– утвердження ролі освіти. Просвітники підкреслювали, що освіта є основним інструментом для розвитку і прогресу суспільства. Вони вважали, що через освіту можна боротися з невігласами і відсталістю, що перешкоджають гармонійному і стійкому розвитку людини.

– зосередження на індивідуальному розвитку. Освіта має забезпечувати індивідуальний розвиток кожної людини, сприяти розкриттю її потенціалу та талантів, давати волю для самовираження і самоствердження. Вказане було вкрай важливою складовою нового підходу до навчання та виховання;

– піднесення рівня громадянської свідомості. Освічена людина має бути здатна критично мислити, розуміти свої права і обов'язки, брати участь у громадському житті і впливати на нього. Просвітницькі педагоги прагнули виховувати активних громадян;

– значення універсальних цінностей. Просвітницька педагогіка підкреслювала важливість універсальних цінностей, які мають сприяти побудові гармонійного суспільства: справедливість, свобода, толерантність, інтернаціоналізм, чесність, моральність тощо;

– науковий підхід до освіти. Просвітницька думка підтримувала використання наукових методів і принципів у педагогічній практиці. Це включало в себе застосування досліджень і емпіричних даних для розвитку ефективних методів навчання і виховання;

– критика традиційних авторитетів. Просвітники висловлювали критику щодо традиційних авторитетів у навчанні та вихованні, таких як церква і аристократія. Вони підкреслювали важливість інтелектуальної незалежності та свободи думки;

– роль освітніх закладів. Просвітники підтримували створення нових типів освітніх закладів, які були відкриті для всіх соціальних верств, ідею відкритих шкіл, університетів і бібліотек, що забезпечували широкий доступ до знань;

– гуманізація навчання і виховання. Просвітники підкреслювали значення людськості і моралі у вихованні. Вони вважали, що освіта повинна сприяти не тільки розвитку інтелектуальних здібностей, проте й також формуванню моральних якостей і цінностей;

– практичний підхід до освіти. Просвітники підкреслювали необхідність практичної корисності навчання, щоб забезпечити індивідуальний успіх і соціальну корисність випускників освітніх закладів.

– збереження і поширення знань. Вони активно розвивали мережу бібліотек, енциклопедій та інших засобів, щоб забезпечити доступність знань для всіх⁶¹.

Епоха Просвітництва ознаменувалася радикальним переосмисленням ролі освіти в суспільстві. Просвітники бачили в освіті не лише засіб передачі знань, а й потужний інструмент соціальних трансформацій. Вони вважали, що освіта є невід'ємною складовою демократичного суспільства та сприяє розвитку громадянської свідомості, забезпечує прогрес і процвітання держави. Педагоги жорстко критикували конфесійну та станову освіту, вказуючи на її відірваність від реальних потреб суспільства та індивідуальних особливостей кожної дитини. Вони стверджували, що така освіта обмежує свободу думки, не розвиває критичного мислення і не готує молодь до життя в сучасному світі. На їхню думку, конфесійні школи занадто зосереджувалися на релігійному вихованні, ігноруючи інші важливі аспекти розвитку особистості, а станова освіта була спрямована на підготовку молоді до виконання суспільно визначених ролей, не враховуючи їхніх індивідуальних здібностей і бажань. Бурхливий розвиток науки, промисловості та торгівлі вимагав нових знань і навичок. Традиційна освіта не могла забезпечити підготовку кваліфікованих кадрів для нового суспільства. Тому просвітники вимагали створення нової школи, яка була б демократичною, світською та гуманною, зорієнтованою на всебічний розвиток особистості. Освіта мала бути відокремлена від церкви, заснована на наукових знаннях і раціональному мисленні. Метою освіти було формування освіченої, вільної і самостійної особистості, здатної критично мислити і брати активну участь у житті суспільства. Просвітники підкреслювали важливість врахування індивідуальних особливостей кожної дитини у навчальному процесі. Освіта мала формувати у молоді почуття патріотизму, громадянської відповідальності та толерантності. Праця розглядалася як важливий фактор розумового, фізичного та морального

⁶¹ Решетняк В. Ф. Историчний характер виникнення ідеї ціннісного підходу у педагогіці...С.36

розвитку особистості. Просвітники вимагали побудови навчального процесу на наукових засадах, з використанням таких принципів як свідомість, природовідповідність, активність, послідовність та систематичність. Навчальні програми мали відповідати потребам суспільства, зокрема, розвивати навички, необхідні для розвитку промисловості та торгівлі. Педагоги відстоювали ідею навчання рідною мовою як засобу демократизації освіти та звільнення її від впливу церкви⁶².

Так, педагогічні ідеї XVII-XVIII ст. були насичені суспільними цінностями і духовними ідеалами, які сприяли поширенню освіти серед населення і покращенню її системи. Після всього вище вказаного доречно виділити головні педагогічні ідеї доби Просвітництва:

- бажання перебудувати всі суспільні відносини на основі розуму, рівності й справедливості. Просвітники розуміли, що традиційне суспільство, яке базується на соціальній нерівності, страху та залежності не може розвиватися і розвивати країну, тому важливими ідеями, які об'єднували практично всіх творців Просвітництва, були справедливість, рівність та розум;
- сповідування «культу розуму», так як вважалося, що завдяки йому можна змінити систему громадського й духовного життя суспільства;
- розповсюдження передових знань, ідей і поліпшення моральності суспільства. Вагома роль надавалася освіті, докладалися істотні зусилля для поширення знань з-поміж усіх верств суспільства. Просвітництво було комплексним явищем, яке включало в себе освіту, моральне виховання та громадянську активність. Воно було спрямоване на створення більш справедливого і процвітаючого суспільства;
- відродження гуманістичних ідей було тісно пов'язане з прагненням розкрити потенціал людського розуму⁶³;

⁶² Епоха Просвітництва. *Історія Педагогіки*. 2014. URL: <http://istorp.edagoglpk.blogspot.com/2014/12/22-xvii-xviii.html> (дата звернення: 09.07.2024)

⁶³ Женьлун Х. Розвиток ідей Просвітництва у світовій педагогічній думці... С.860

– педагоги Просвітництва зосереджували увагу на розвитку людських якостей, розуму і моралі. Освіта мала сприяти не лише набуттю знань, а й формуванню характеру і духовності. І, що важливо, освіта мала забезпечувати розвиток вихованців, давати їм справжні знання, а не лише «вчити на пам'ять». Просвітники підкреслювали, що знання мають засвоюватися не механічно, а шляхом логічного осмислення. Вони вважали, що навчання повинне бути осмислене і систематизоване;

– важливим аспектом педагогіки була демократизація освіти і її доступність для всього суспільства, незалежно від статусу або походження. Вони підкреслювали необхідність всебічного розвитку особистості кожної людини. На відміну від традиційного суспільства, яке розглядало людей як ресурс, просвітники бачили в кожній людині унікальну особистість, гідну поваги та розвитку;

– просвітники вважали, що знання мають бути не абстрактними поняттями, а інструментами для вирішення реальних життєвих завдань;

– педагоги підтримували ідею свободи виховання та навчання, намагаючись створити такі умови, щоб учні могли самостійно розвиватися і реалізовувати свої здібності;

– освіта мала стати ключовим чинником суспільного прогресу і цивілізаційного розвитку. Просвітники вірили у потужну трансформаційну силу освіти для покращення життя суспільства. Що важливо, вони говорили не лише про необхідність удосконалення педагогічної сфери, а і відкрито критикували застарілі методи навчання. Суспільство часто не було готове прийняти новаторські ідеї просвітників, змушуючи їх відмовлятися від власних переконань;

– просвітники підкреслювали важливість розвитку раціонального мислення учнів та наукового підходу до навчання. Вони спонукали вивчати природничі науки, математику, логіку;

– педагоги підкреслювали важливість вчителя як фахівця і морального лідера, який сприяє не лише передачі знань, але і вихованню. Чимало педагогів доби Просвітництва писали про належну підготовку вчителя, про важливість його ролі не лише у навчанні, а і у формуванні особистості учня;

– просвітники бачили в освіті не лише засіб для здобуття професії, а й інструмент для особистісного розвитку та громадянського становлення;

– педагоги Просвітництва підкреслювали, що освіта є інструментом для подолання соціальної нерівності та створення більш справедливого суспільства;

– просвітницькі ідеї були рушійною силою міжнародного наукового співробітництва та обміну культурними цінностями;

– Просвітництво стало рушійною силою культурних змін, заохочуючи раціональний підхід до мистецтва, літератури та філософії. Просвітники вірили в прогрес і вважали, що культура має постійно розвиватися і вдосконалюватися;

– значна частина педагогів підтримувала ідею залучення жінок до освіти та їхнього доступу до знань. Вони розглядали освіченість жінок як ключовий чинник для покращення суспільства і сімейного благополуччя. Проте, суспільство не було готовим прирівняти жінок до чоловіків. Та і самі жінки в більшості були більш налаштовані на господарство, виховання дітей та догляд за чоловіком, аніж на освоєння знань;

– просвітники вважали, що освіта має не тільки передавати знання, але й формувати активних громадян, здатних брати участь у створенні кращого майбутнього для своєї країни⁶⁴.

Результатом епохи Просвітництва стала політика освіченого абсолютизму, яка в другій половині XVIII ст. здійснювалася в деяких європейських монархічних державах. Найбільш яскраво риси освіченого

⁶⁴ Женьлун Х. Розвиток ідей Просвітництва у світовій педагогічній думці...С.860

абсолютизму проявилися в правлінні Марії-Терезії та Йосифа II (Австрія), Фрідріха II (Пруссія) та Катерини II (Росія), Густава III (Швеція), Крістіана VII (Данія)⁶⁵. Освічений абсолютизм – це політика монархічної держави, побудована на деяких ідеях Просвітництва, спрямовані на реформування або знищення застарілих феодальних порядків⁶⁶. Перепис населення в Австрійській імперії кінця 1770-х років виявив низький рівень грамотності серед селянства, що спонукало Марію Терезію до проведення масштабної реформи початкової освіти. Марія Терезія, розширюючи доступ до освіти, дозволила не католикам навчатися в університетах та запровадила світські предмети у навчальні програми, зменшивши таким чином вплив церкви на освіту.

Отже, Просвітництво стало потужним поштовхом для розвитку педагогічних ідей. Педагоги бачили в освіті не лише засіб передачі знань, а й потужний інструмент соціальних трансформацій. Вони відстоювали ідеї гуманізму, демократизму, індивідуалізації та природовідповідності у вихованні. Головними цілями освіти просвітники вважали розвиток особистості, формування критичного мислення, виховання активних громадян та створення справедливого суспільства. Їхні ідеї про рівність можливостей до освіти, важливість наукового підходу та необхідність звільнення освіти від впливу церкви знайшли відгук у багатьох країнах Європи і сприяли розвитку сучасних систем освіти. Хоча повна реалізація просвітницьких ідей була ускладнена історичними обставинами, їхній вплив на розвиток педагогічної думки є безперечним.

2.3.Методика навчання і виховання

Слово «методика» походить від давньогрецького слова «methodike», що означає «шлях дослідження», «спосіб пізнання». Метод - спосіб досягнення мети, розв'язання конкретного завдання, система правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства і мислення. У педагогіці

⁶⁵ Гісем О., Гісем О., Мартинюк О. Всесвітня історія...С.175

⁶⁶ Щупак І. Всесвітня історія. Київ : Орion, 2021. 192 с.

під методом розуміють спосіб практичного і теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розглядуваного об'єкта⁶⁷. Сукупність методів, спрямованих на досягнення певної мети, є методикою. Як визначає тлумачний словник, з навчальної точки зору, методика - це вчення про методи викладання певної науки, предмета⁶⁸. За визначенням «Українського педагогічного словника», методика - це галузь педагогічної науки, яка досліджує закономірності вивчення певного навчального предмета⁶⁹.

Педагоги доби Просвітництва добре розуміли, що необхідно змінювати підходи не лише до навчання, а в першу чергу підкреслювали важливість виховання підростаючого покоління. Виховання згідно з потребами часу розглядалось у вигляді найбільш вагомого засобу підготовки людини до практичного життя та пізнання реального світу.

Я. А. Коменський виходив із положення, що задачі і цілі виховання мають витікати із пізнання людини: «Наступне століття буде саме таким, якими будуть виховані для нього громадяни. В достатку мудреців – щастя світу»⁷⁰. У дитині великий дидакт вбачав майбутнього діяча, мудреця і з великою турботою і повагою відносився до його особистості. Педагог практично у кожній своїй праці пише про конкретні цілі виховання. Найбільше зазначені погляди сконцентровані у наступних положеннях Я. А. Коменського: «Мета шкіл повинна полягати в тому, щоб людина відповідала своєму призначенню»⁷¹. Я. А. Коменський дотримується думки, що найголовніша мета школи полягає у тому, щоб стати «майстернею для вироблення із людей справжніх людей, із християн — справжніх християн. Знати, діяти і говорити — ось в чому суть мудрості, необхідна насолода всього людського життя»⁷².

⁶⁷ Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 366 с.

⁶⁸ Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.

⁶⁹ Гончаренко С. Український педагогічний словник... С.206

⁷⁰ Коменський Я. А. Велика дидактика... С.65

⁷¹ Коменський Я. А. Велика дидактика... С.10

⁷² Коменський Я. А. Велика дидактика. Закони добре організованої школи. Історія зарубіжної педагогіки: хрестоматія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. Закл. / за ред. Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна. М-во освіти і науки України, Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. Київ: Центр учбової літ-ри, 2006. С. 155-185.

Великий дидакт критикує схоластичну освіту, що тоді існувала, за її відрив від дійсності, бо дитина першочергово повинна оволодіти тими знаннями, що знадобляться їй в житті. Теорія Я. А. Коменського органічно пов'язує розумове виховання з моральним, хоча він не ототожнює зазначені поняття, оскільки освіченість нерідко переплітається з аморальністю. Його вчення підкреслює, що добро й моральність досягаються шляхом цілеспрямованого виховання. Найціннішими моральними якостями він вважає чесність, правдивість, працелюбність, доброту, повагу до людської особистості, любов до батьківщини. У педагогічних працях велика увага надається питанням естетичного виховання. Я. А. Коменський вважав неможливим гармонійний розвиток дітей без викладання музики й співів та пропонував тренувати їх ще з материнської школи. Однією з основних цілей виховання він вважав підготовку молоді до праці. Він вважав, що першочергово займатися вихованням працелюбності має школа, адже саме вона є так званою робочою майстернею⁷³. Я. А. Коменський стверджує що здоровий дух може бути тільки в здоровому тілі, тоді як фізичний розвиток й здоров'я тіла є необхідними для розумової досконалості⁷⁴.

Аналізуючи погляди педагогів доби Просвітництва на виховання необхідно розпочати з Англії та її яскравого представника Дж. Локка. У своїх працях «Досвід про людський розум» (1690), «Думки про виховання» (1693) Дж. Локк виклав власне переконання щодо відсутності природжених ідей, вважаючи, що навіть ідея Бога і моральності не народжується з людиною. Дитина від народження до набуття власного досвіду подібна до чистої дошки (листа). У процесі життя людина з двох джерел знань (матеріальні об'єкти відчуттів та відповідні ідеї почуттєвих якостей і уявлень) формує зовнішній досвід. Внутрішній досвід, пов'язаний з мисленням, рефлексією, визначає

⁷³ Коменський Я. А. Велика дидактика...С.59

⁷⁴ Історія педагогіки / за ред. проф. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк...С.54

основний зміст і результат розумового розвитку⁷⁵. Основний шлях досягнення «ідеального» суспільства він вбачав у пропаганді й поширенні знань, освіти, культури, ідей добра та справедливості, а також у вихованні в людях високих моральних принципів⁷⁶.

Теорія «чистої дошки» привела Локка до визнання вирішальної ролі виховання у розвитку дитини. Мета і завдання виховання за Локком є підготовка джентльмена. Джентльмен – це дворянин за походженням, ділова людина, яка уміє розумно і вигідно вести свої справи, має хорошу фізичну підготовку та відрізняється «витонченістю» манер поведінки у товаристві. Локк відстоює домашнє, індивідуальне виховання дітей і категорично виступає проти шкільної освіти, оскільки остання є відбитком суспільства, яке за своєю суттю аморальне. Реалізацію своєї виховної програми Дж. Локк пропонує починати з фізичного виховання, яке повинно сприяти укріпленню здоров'я дитини, її загартуванню: «здоровий дух у здоровому тілі»⁷⁷. У творі «Думки про виховання» розкрито систему фізичного виховання джентльмена. Проста їжа та регулярний сон – найважливіші фактори здорового тіла. Педагог зазначав, що спати потрібно на твердій постелі та рано прокидатися⁷⁸.

Щодо морального виховання, то педагог виводить не з релігійного вчення, а з інтересів окремої особи, керуючись принципом вигоди «все, що приносить особисту користь, є моральним». Для джентльмена, на його думку, найважливіше виробити характер і волю. Морально вихована людина – це та, якій вчинки диктує розум, і яка вміє діяти всупереч своїм почуттям і бажанням. Найважливішими засобами виховання, за Локком, є не формальне заучування правил моральності, а прищеплення корисних звичок через позитивний досвід

⁷⁵ Золочевський В. Питання фізичного виховання у педагогічній спадщині Джона Локка та їх педагогічна ретроспекція в сучасних школах Великої Британії. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2008. № 1. С. 55–57.

⁷⁶ Скринська О. Л. Дисциплінуюче виховання в педагогічній спадщині Джона Локка : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2002. 20 с.

⁷⁷ Історія зарубіжної педагогіки: конспект лекцій / упорядники: Л. В. Маляр, М. І. Кухта. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2020. 64 с.

⁷⁸ Локк Дж. Питання виховання. Історія педагогіки...С.148

поведінки, а також особистий приклад вихователя. Важливе значення як засобу виховання Дж. Локк надавав обмеженням, які сприяють виробленню дисципліни духу дитини. Застосовувати цей засіб треба починати з малих років, і найперше – шляхом боротьби з дитячими примхами⁷⁹.

Дж. Локк виступає за суворе ставлення батьків до дітей, яке поступово повинно перерости у дружбу. Першу владу над дітьми, на його думку, потрібно, щоб давали страх і шанобливість, а любов і дружба мають її закріпити. Однак, він виступає проти авторитаризму та тілесних покарань у вихованні, бо «рабська дисципліна створює і рабський характер». Але останні допускає як крайній захід. У процесі виховання корисно застосовувати догану, нагороду, похвалу. У дітей треба виховувати гуманне ставлення до людей і тварин. Головним у цьому, як вказує Дж. Локк, є релігійне виховання. У дітей потрібно викликати любов і повагу до Бога як вищої істоти. Але він заперечував виконання релігійних обрядів. Розумове виховання по відношенню до морального та фізичного Дж. Локк ставить на останнє місце. Він вважає, що джентльмен може обійтися без більшості тих знань, які даються у школі. Мета навчання полягає не в тому, щоб зробити юнака вченим, а в тому, щоб підготувати з нього ділову людину, зробити здатним його розум сприймати будь-яке знання, якщо він сам того захоче⁸⁰.

За Дж. Локком навчання повинно мати практичну спрямованість, кожний предмет, що вивчається, має приносити певну користь. Він радив вивчати живу мову: англійську і французьку. У число «корисних» для вивчення предметів ввійшли географія, малювання, математика, астрономія, філософія, історія, право. Сюди ж Дж. Локк включав стенографію і бухгалтерію, як такі, що дають необхідні знання для промисловості і торгівлі. Він пропонує методи, що орієнтовані на природні інтереси та позитивні емоції дітей: ігрові форми навчання (з літерами), застосування книг з малюнками тощо. Дж. Локк

⁷⁹ Історія зарубіжної педагогіки: конспект лекцій / упорядники: Л. В. Маляр, М. І. Кухта... С. 36

⁸⁰ Завгородня Т. К., Прокопів Л. М., Стражнікова І. В. Історія педагогіки... С. 37

зазначає, що кожен вихователь має добре знати характер дитини, адже з народження вона не має ані позитивних, ані негативних якостей. Необхідно боротися зі страхом, лінощами, жорстокістю, виховувати гуманне відношення до тварин й людей⁸¹. Дж. Локк рекомендує, щоб вихованець займався якимось ремеслом (столярним, токарним, теслярством), садівництвом, сільським господарством чи ін.⁸².

Сенсуалістична філософія Дж. Локка і деякі його педагогічні положення були одним із джерел філософських ідей і педагогічного вчення Ж.-Ж. Руссо та французьких матеріалістів, хоч створене ним вчення значно відрізняється від системи Дж. Локка стосовно своїх більш прогресивних соціальних настанов⁸³.

Отже, одним із найбільш яскравих просвітників, який заклав основи виховання на засадах просвітництва був Джон Локк, який розробив чимало ідей щодо ефективного та дієвого закріплення головних основних засад.

Педагогічна думка Просвітництва набула широкого розповсюдження і в інших європейських країнах, зокрема у Франції (Ш.Л. Монтеск'є, Вольтер, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, П. Гольбах, К.А. Гельвецій, Е.Кондільяк та ін.)⁸⁴.

Зокрема, Клод Адріан Гельвецій свої педагогічні погляди описав у працях «Про розум» та «Про людину, її розумові здібності та виховання». Педагог-просвітник зазначав, що людина народжується без пристрастей і потреб, окрім потреби в їжі та питві. За своєю природою людина ні добра, ні зла, а все залежить від методики виховання та навчання. Гельвецій принципово відмовлявся розглядати людину як замкнену в собі істоту, яка має поняття вродженої моралі, а позитивні та негативні риси людей цілком залежать від середовища. К. Гельвецій зазначає: «Єдина схильність, яку при народженні

⁸¹ Історія зарубіжної педагогіки: конспект лекцій / упорядники: Л. В. Маляр, М. І. Кухта...С.36

⁸² Завгородня Т. К., Прокопів Л. М., Стражнікова І. В. Історія педагогіки...С. 37

⁸³ Історія педагогіки / за ред. проф. М. В. Левківського...С.66

⁸⁴ Історія педагогіки: курс лекцій. Навчальний посібник. Київ, 2004.171 с. URL:<https://www.infolibrary.com.ua/books-book-69.html> (дата звернення: 12.07.2024)

людина приносить з собою для знань,— це схильність порівнювати і комбінувати»⁸⁵.

В праці « Про людину, її розумові здібності та виховання» просвітник зазначає, що виховання в юнацтві відрізняється від дитячого періоду своєю залежністю від зовнішніх обставин. На формування особистості юнака значний вплив мають суспільство, друзі, кохання, тощо. Автор наголошує на великій ролі випадкових обставин у формуванні характеру людини. Педагог підкреслює, що навіть за однакових зовнішніх умов, виховання кожної дитини є індивідуальним процесом. Навіть два брати, виховані в батьків, мають одного вчителя, читають однакові книги, їх навчання ніколи не може бути однаковим⁸⁶.

К. Гельвецій визначає, що головними причинами суперечностей в правилах виховання є протиріччя між духовною та світською владою. В той час як церква прагне підпорядкуванню та віри, держава – розвитку, могутності та добробуту держави. Відповідно до інтересів можна простежити і різні засоби для досягнення цілей. Наприклад, церква використовує страх, віру та обмеження, а держава – освіту, розвиток талантів та патріотизм. Як і англійський педагог Дж. Локк К. Гельвецій критикує схоластику, тобто середньовічну систему освіти, яка заснована на авторитеті церкви і не сприяє критичному мисленню. К. Гельвецій вважав, що всі люди мають ідентичні здібності й кожна людина є спроможною навчитись усього. Проте, відмінності людей за розумовим розвитком, що спостерігаються, виступає наслідком різниці в умовах виховання і життя. На його думку, рушійною силою індивідуального розвитку та діяльності людини виступає зацікавленість та особистий інтерес⁸⁷. К. Гельвецій був одним з найвпливовіших просвітників XVIII століття, який зробив значний внесок у розвиток педагогіки. Його основна ідея полягала в тому, що людина формується виключно під впливом зовнішнього середовища і виховання. Просвітник відкидав поняття вроджених

⁸⁵ Історія педагогіки: курс лекцій. Навчальний посібник ...С.14-16.

⁸⁶ Там самоС.35.

⁸⁷ Там само ...С.44-46.

якостей, вважаючи, що всі люди мають рівні можливості для розвитку. Він підкреслював важливість раннього виховання та ролі інтересу в навчанні. Критикуючи схоластику, просвітник виступав за розвиток критичного мислення і виховання громадянина. К. Гельвецій свого часу зробив цікавий висновок щодо освіти жінок і впливу рівня жіночої освіти на рівень культури суспільства. Там, де до освіти жінок ставляться легковажно, у спілкуванні з жінками чоловіки змушені спрощувати свої думки до рівня пустої балаканини, що зрештою веде до знищення культури й самого суспільства⁸⁸.

Педагогічні погляди Дені Дідро, як одного з провідних представників французького Просвітництва, були невід'ємною частиною його філософської системи. У порівнянні з К. Гельвецієм, який вважав, що виховання визначається виключно зовнішніми впливами, Д.Дідро надавав більше значення природним задаткам особистості. Він стверджував, що виховання має враховувати індивідуальні особливості кожної людини, а не підганяти всіх під один стандарт. Д.Дідро дотримувався думки, що виховання й освіта пом'якшують характер людини, пояснюють її обов'язки, зменшують вади, прищеплюють любов до порядку, добродійності й справедливості, сприяють розвиткові доброго смаку. В той час, наявну систему освіти він критикував за її вербалізм⁸⁹. Натхненник і редактор «Енциклопедії наук, мистецтва і ремесел», велику увагу приділяв питанням виховання та навчання. Д. Дідро, визнаючи, що за допомогою виховання можна досягти чимало, критикує К. Гельвеція за недооцінку того впливу, який чинить фізична організація людини, її анатомо-фізіологічні особливості на всю її розумову діяльність⁹⁰. Вивчення природничих і фізико-математичних дисциплін філософ висував на перший план, адже саме вони забезпечували розуміння законів природи, розвивали логічне мислення та аналітичні здібності. В той час гуманітарні науки та

⁸⁸ Базалук О., Юхименко Н. Філософія освіти...С.33.

⁸⁹ Історія педагогіки: курс лекцій. Навчальний посібник. Київ, 2004. 171 с. URL: <https://www.info-library.com.ua/books-book-69.html> (дата звернення: 12.07.2024).

⁹⁰ Левківський М. В., Пашенко Д. І. Історія педагогіки...С.37

мистецтво сприяли всебічному розвитку особистості, формували моральні цінності, розвивали естетичний смак та вміння спілкуватися⁹¹. Д. Дідро зазначав, що роль виховання не у тому, аби зробити з будь-якої дитини те, що є бажаним її близьких й рідних, а у тому, аби примусити її постійно займатися тим, до чого вона здатна: ерудицією, якщо вона наділена пам'яттю; геометрією, якщо вона з легкістю комбінує простори й числа; поезією, якщо в ній наявні уява і пристрасть та ін.⁹². Педагог був переконаний, що освіта має бути доступною для всіх, незалежно від соціального статусу. Він розумів, що не всі учні мають однакові здібності та інтереси, тому пропонував гнучку систему навчання, яка враховувала б індивідуальні особливості кожного.

Ідеї Д. Дідро про важливість досвіду в навчанні та необхідність враховувати індивідуальні особливості дитини стали основою для подальших роздумів багатьох педагогів, зокрема, Жана-Жака Руссо, який розробив власну концепцію природного виховання. Найбільш відомі його роботи – «Трактат про походження і причини людської нерівності» (1755), «Суспільний договір» (1762) та «Еміль, або Про виховання» (1762). У романі «Еміль, або Про виховання» Ж.-Ж. Руссо не раз висловлює свою занепокоєність тим, що формалізація дитячої освіти здатна привести до інтелектуальної обмеженості і неможливості її подальшого подолання⁹³. У своїй праці педагог відводить центральне місце теорії природного, вільного виховання, в центрі якого стоїть особистість дитини⁹⁴. Багато педагогів засуджують Ж.-Ж. Руссо за надмірне захоплення теорією вільного виховання, заснованого на індивідуальному підході, за ідеалізацію природного розвитку дитини. Але його концепція ґрунтується на вірі в людину, її необмеженій можливості й розум, вірі в те, що

⁹¹ Історія педагогіки: курс лекцій. Навчальний посібник. Київ, 2004.171 с. URL: <https://www.info-library.com.ua/books-book-69.html> (дата звернення: 12.07.2024)

⁹² Левківський М. В., Пашенко Д. І. Історія педагогіки...С.55.

⁹³Грибинук М. Б. Можливості використання педагогічних ідей Ж.-Ж. Руссо у початковій школі на прикладі роману «Еміль, або Про виховання». *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 15(1). С. 240–249. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_15\(1\)_35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_15(1)_35) (дата звернення: 06.03.2024).

⁹⁴Історія зарубіжної педагогіки: конспект лекцій / упорядники: Л. В. Маляр, М. І.Кухта...С.38.

кожна людина заслуговує на щастя. Вільне виховання впливає з природного права кожної людини на свободу, воно слідує за природою, допомагає їй. Метою виховання, на думку просвітника, є розвиток вільної особистості у природних умовах. Природа дитини унікальна, і вихователь повинен зробити все, щоб дитина якомога довше зберегла свій неповторний, природний вид⁹⁵.

Згідно з Ж.-Ж. Руссо, виховання повинно бути побудоване на принципі слідування природним законам розвитку дитини, підтримуючи її природні інстинкти та схильності, зокрема:

- освітній процес має бути диференційований за віком, щоб відповідати потребам дітей на різних етапах зростання;
- праця має бути невід'ємною частиною навчального процесу, сприяючи розвитку ініціативи та відповідальності;
- фізичне здоров'я та розвинені органи чуття – основа для успішного інтелектуального розвитку⁹⁶.

Згідно з настановами Ж.-Ж. Руссо, педагог повинен займатися не лише навчанням і освітою дитини, але передовсім розвитком її природних здібностей, які є прекрасними, бо, на думку Ж.-Ж. Руссо, сама «природа не створює ні принців, ні багатіїв, ні вельмож». Головною ідеєю педагогічної концепції Ж.-Ж. Руссо є «природне виховання»⁹⁷.

Безпосереднім вираженням ідеї вільного виховання є вимога педагога, щоб дитина була вільною у виборі змісту навчального матеріалу і методів його вивчення. Що її не цікавить, у користі чого вона не впевнена, того вона і не буде вчити. Завдання вихователя полягає в тому, щоб так організувати всі впливи на дитину, щоб їй здавалося, що вона вивчає те, що сама хоче, а насправді те, що він їй підкаже. Вихователь повинен створити якнайкращі умови для розвитку дитини та оберігати її від шкідливих впливів. Він має

⁹⁵ Лях Г., Данильченко Є. Принципи загальнолюдського природного виховання Ж.-Ж. Руссо у контексті розбудови Нової української школи...С.116.

⁹⁶ Новіцька Т. В. Історія становлення та розвитку сучасної освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2012. Вип. 31. С. 142-148.

⁹⁷ Сисоева С. Основи педагогічної творчості : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2006. 344 с.

володіти знаннями про природу дитини та закономірність її розвитку. На думку вченого, зважаючи на природу дитини, необхідно відучити дитину від сліпого підкорення волі вихователя, натомість привчити дотримуватися непорушних природних законів. Він писав: «Природа бажає, щоб діти були дітьми, перш ніж бути дорослими. Якщо ми намагаємося порушити цей порядок, то виростимо скороспілі плоди, які не матимуть ні зрілості, ні смаку і не забаряться зіпсуватися: у нас вийдуть юні лікарі і старі діти»⁹⁸.

Ж.-Ж. Руссо виділяє наступні вікові періоди з життя свого вихованця:

- від народження до 2 років, коли особливу увагу доцільно звертати саме на фізичне виховання;
- від 2 до 12 років, цей період він називає періодом «сну розуму», коли необхідно розвивати «зовнішні відчуття»;
- від 12 до 15 років (період розумового виховання);
- від 15 до повноліття (період статевого й морального виховання)⁹⁹

Ж.-Ж. Руссо створив цілісну систему виховання, в якій кожен період дитинства має свої особливості, а форми, зміст та методи навчання і виховання органічно пов'язані між собою. Він наголошує на важливості фізичного виховання в перші роки життя дитини. Педагог заперечує практику сповивання новонароджених, вважаючи її жорстокою. Перший крик дитини, на думку філософа, є протестом проти обмеження свободи. Ж.-Ж. Руссо обстоює необхідність забезпечити дитині максимальну свободу рухів та свіжого повітря. Філософ пропонує ряд практичних порад щодо загартовування та зміцнення здоров'я дитини. Він закликає батьків дозволяти дітям активно рухатися, гратися на свіжому повітрі, не поспішати з навчанням розмовляти, щоб не зіпсувати природну мову. Водночас, Ж.-Ж. Руссо попереджає про необхідність боротьби з дитячими капризами, щоб не виростити егоїстичного диктатора.

⁹⁸ Лях Г., Данильченко Є. Принципи загальнолюдського природного виховання Ж.-Ж. Руссо у контексті розбудови Нової української школи...С.116

⁹⁹ Задорожна-Княгницька Л. В. Історія педагогіки : навчальний посібник для студентів ЗВО. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 364 с.

У період, коли дитина починає ходити, Ж.-Ж. Руссо рекомендує зосередитися на розвитку її чуттєвого пізнання світу. Він пропонує різноманітні вправи та ігри, які сприяють розвитку зору, слуху, дотику та інших відчуттів. Філософ вважає, що до дванадцяти років розум дитини перебуває у стані спокою і формальне навчання може бути шкідливим. Натомість він рекомендує проводити з дитиною час на природі, дозволяючи їй досліджувати світ через гру та спостереження. Ж.-Ж. Руссо зазначає, що коли дитина навчилась читати й проявляє інтерес до книг, то найкращим варіантом першої її книги є книга «Робінзон Крузо». Ж.-Ж. Руссо відкидав традиційні методи покарання і пропонував альтернативний підхід – принцип «природних наслідків». За його ідеєю, дитина повинна самотійно стикатися з наслідками своїх дій. Наприклад, якщо дитина розбила вікно, не варто відразу його ремонтувати. Краще дозволити дитині відчувати наслідки своїх дій – холод, протяг. Ж.-Ж. Руссо вважав, що такий досвід буде більш ефективним, ніж покарання, оскільки допоможе дитині зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки.

Після досягнення дванадцятирічного віку, за концепцією Ж.-Ж. Руссо, починається новий етап виховання – трудовий і розумовий. У цей час підліткам необхідно розвивати самотійність, спостережливість та працелюбність. Ж.-Ж. Руссо пропонував залучати дітей до різноманітних видів праці: городництва, садівництва, ремесел. Паралельно з фізичною працею, підлітки мали вивчати різноманітні науки: читання, письмо, природознавство, математику. При виборі предметів для вивчення Ж.-Ж. Руссо рекомендував орієнтуватися на інтереси дитини. Прикладом такого підходу є виховання вигаданого учня Ж.-Ж. Руссо – Еміля. Еміль вивчав столярне ремесло, будучи простим робітником. Цей досвід допомагав йому розвивати повагу до праці та розуміння цінності заробленого хліба.

Після підготовки до самотійного життя, у шістнадцять років, Еміль повертається в суспільство, вже будучи достатньо загартованим, щоб протистояти спокусам. Для підлітків віком від п'ятнадцяти до сімнадцяти років

Ж.-Ж. Руссо виділяв три основні завдання морального виховання: розвиток добрих почуттів, сильної волі та здатність до правильних суджень. Хоча педагог відкладав релігійне виховання до більш зрілого віку, він вірив, що Еміль, завдяки своїм роздумам про природу і світ, самостійно прийде до розуміння божественного¹⁰⁰. Цікавою особливістю педагогічної концепції Ж.-Ж. Руссо є суперечливе ставлення до жіночого виховання. Філософ визнавав необхідність освіти для жінок. Він вважав, що жінка має бути підпорядкована чоловікові і її виховання має бути спрямоване на задоволення його потреб. Така позиція свідчить про те, що навіть такі прогресивні для свого часу мислителі, як Ж.-Ж. Руссо, не були вільні від впливу суспільних стереотипів¹⁰¹.

Ідеї Ж.-Ж. Руссо про природне виховання знайшли своє продовження у працях Йоганна Генріха Песталлоці¹⁰². Ключовою ідеєю його педагогічної системи є гармонійний розвиток особистості. Він вважав, що кожна дитина має потенціал для всебічного розвитку, а завдання педагога – створити умови для розкриття цих потенціалів. Й. Песталлоці підкреслював важливість природного розвитку дитини, її активної діяльності та взаємодії з навколишнім світом. Велике значення педагог надавав ролі сім'ї у вихованні дитини. Він вважав, що сім'я є першим і найважливішим інститутом соціалізації дитини. Педагог розробив ряд рекомендацій щодо організації сімейного виховання, спрямованих на формування в дитини моральних якостей і почуття відповідальності.

Й. Песталлоці бачив своє завдання у створенні такого навчання, де кожна дитина могла б розвиватися за своїми природними здібностями. Він пропонував відмовитися від жорстких навчальних програм і замінити їх на більш гнучкі методи, що базуються на індивідуальних потребах кожного учня. Педагог підкреслював важливість фізичної активності та гри у навчальному процесі,

¹⁰⁰Історія педагогіки / за ред. проф. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк... С.68.

¹⁰¹ Педагогічні погляди Ж.Ж. Руссо. URL: https://vuzlit.com/1027252/p_edagogichni_poglyadi_zhzh_russo (дата звернення: 26.07.2024).

¹⁰² Межевич А., Антонова О. С. Педагогічні погляди Й. Г. Песталоці... С. 105.

вважаючи їх основою для всебічного розвитку дитини¹⁰³. Й. Песталоцці висунув новаторську ідею об'єднання навчання і продуктивної праці. Він вважав, що трудове виховання не лише розвиває практичні навички, а й сприяє моральному становленню особистості. У своєму відомому романі «Лінгард і Гертруда» Й. Песталоцці демонструє, як під час виконання простих сільськогосподарських робіт можна одночасно навчати дітей грамоти та арифметики. Такий підхід, на його думку, робить освіту більш доступною та ефективною, оскільки навчання відбувається в природному контексті¹⁰⁴.

У вихованні дитини педагог радив йти від простішого до складнішого. Важливо відібрати найпростіші методи, з яких може почати навчання своїх дітей кожна мати-селянка. У результаті тривалого вивчення педагог виокремив основні елементи навчання, що були покладені в основу всієї системи дидактичних принципів і змісту навчання в школі, де форма відповідає вимірюванню, число – рахунку, слово – мові. Відповідно до цього елементарне навчання зводиться до уміння вимірювати, рахувати, говорити, що спонукає здатність дитини мислити, дає поштовх до розвитку її здібностей. Й. Песталоцці різко розмежовує розвиток мислення і нагромадження знань, віддаючи перевагу першому. Головним принципом навчання він вважав наочність як «абсолютну основу всякого пізнання». Розроблена ученим теорія елементарної освіти спрямована на забезпечення гармонійного розвитку дитини, охоплює розумове, морально-етичне й фізичне виховання, які повинні бути взаємопов'язаними.

У 1804-1825 рр. Й. Песталоцці працював у Івердонському педагогічному інституті, де навчалась молодь зі Швейцарії, Франції, Англії, Німеччини, Італії, Іспанії, Росії та інших країн. Метою соціально-педагогічної діяльності Й. Песталоцці було навчання представників найбільш бідних прошарків суспільства.

¹⁰³ Сущенко Л. О., Зубцова Ю. Є. Історія педагогіки : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Початкова освіта» освітньо-професійної програми «Початкова освіта». Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 143 с.

¹⁰⁴ Павленко В.В. Становлення та розвиток ідеї розвивального навчання...С. 169.

Він одним із перших серед педагогів порушив питання всенародної загальної освіти, оскільки головну причину бідунів простих людей вбачав у їх неумінні та невмінні раціонально вести господарство. Спрямувавши свої зусилля на покращання життя селян, Й. Песталоцці вважав, що виховання їх дітей має полягати у розвитку всебічної здатності до праці та «діяльної любові один до одного». Й. Песталоцці вважав, що суспільне виховання має копіювати домашнє, а шкільне навчання, що не базується на принципах сімейних відносин, призводить до штучного каліцтва дітей. З огляду на це, у «великій родині», що формується в закладах закритого типу, якими керував Й. Песталоцці, всі відносини будувались на сімейних засадах. Діти мали різний вік, і відповідно до цього, виконували відведену їм роль.

Й. Песталоцці обґрунтував і практично реалізував необхідність поєднання продуктивної праці з навчанням і розглядав трудове виховання в зв'язку з моральним. Й. Песталоцці пропонував вчити дітей систематично, послідовно, зрозуміло подавати матеріал і досягати міцних знань. Учителям і батькам варто знати вікові і психологічні особливості дітей, бо вони вже змалку потребують наставництва на основі знань дитячої психології¹⁰⁵. Й. Песталоцці вважав, що дитина – це не порожня судина, яку потрібно наповнити знаннями, а квітка, яка потребує правильного догляду, щоб розкрити всі свої таланти. Його методика передбачала розвиток фізичних, розумових і моральних сил дитини в гармонії. Навчання мало бути не абстрактним, а пов'язаним з реальним життям, з досвідом дитини.

Педагог наголошував, що дитина має сама відкривати для себе світ через дослідження і експерименти. Педагогічна спадщина Й. Песталоцці включає в себе значний внесок у методику початкового навчання. Зокрема, він розробив ефективну методику викладання рідної мови, акцентуючи увагу на збагаченні словникового запасу дітей та застосуванні звукового методу навчання. У сфері

¹⁰⁵Шинкарук В. Д., Сопівник Р. В., Сопівник І. В. Теорія та історія соціального виховання в зарубіжних країнах...С. 161-162.

математики Й. Песталоцці запропонував інноваційний підхід, заснований на використанні наочних матеріалів. Починаючи з вивчення простих арифметичних дій з одиницями за допомогою горошинок та паличок, він поступово переходив до більш складних розрахунків. Цей підхід знайшов своє відображення у створеному ним "арифметичному ящику", який став ефективним засобом навчання математики¹⁰⁶. Й. Песталоцці був одним з провідних теоретиків і практиків демократичної педагогіки. Й. Песталоцці зосереджував свою увагу на ранньому розвитку дитини, розробляючи методики навчання, які сприяли всебічному розвитку особистості¹⁰⁷.

Педагогічні погляди Адольфа Дістервега формувалися під впливом провідних мислителів його епохи. Значний вплив на його світогляд мав також швейцарський педагог Й. Песталоцці, ідеї якого А. Дістервег активно пропагував протягом усього життя. Будучи незадоволеним існуючим суспільним ладом, А. Дістервег вірив, що зміни можна досягти через розвиток народної освіти та покращення виховання молоді. Головною метою виховання він вважав формування свідомих і гуманних особистостей, які б любили як свою націю, так і все людство. А. Дістервег виділив три основні принципи виховання:

- освітній процес повинен відображати досягнення культури відповідної історичної епохи;
- виховання має враховувати природні особливості дитини, її вікові та психологічні характеристики;
- розвиток ініціативи та творчої активності дитини є ключовим завданням виховання.

Суть принципу культуровідповідності полягає в тому, щоб у процесі виховання дітей, що відбувається в умовах певного часу і місця та розвитку культури, передавати молодому поколінню досягнення культури даної

¹⁰⁶ Шинкарук В. Д., Сопівник Р. В., Сопівник І. В. Теорія та історія соціального виховання...С. 161-162.

¹⁰⁷ Історія педагогіки / за ред. проф. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк...С.68

історичної епохи. Самодіяльність, під якою А.Дістервег розумів активність, ініціативу, вважав важливою рисою особистості. В розвитку дитячої самодіяльності він бачив і кінцеву мету і неодмінну умову всякої освіти. А.Дістервег вважав, що головна мета виховання полягає у розвитку в молоді здатності самостійно прагнути до істини, краси та добра. Аналізуючи розвиток дитини, А. Дістервег виділив три основні стадії: відчуття, раціональне пізнання та самодіяльність. Що стосується методів навчання, то він віддавав перевагу тим, які стимулюють мислення учнів і спонукають їх до самостійних роздумів¹⁰⁸.

Педагогічна думка доби Просвітництва мала значний вплив на розвиток теорії і практики виховання. Мислителі цього періоду, такі як Я. А. Коменський, Дж. Локк, К. А. Гельвецій, Д. Дідро, Й. Г. Песталоцці та А. Дістервег, розробили фундаментальні основи сучасної педагогіки. Їхні ідеї про важливість індивідуального підходу, зв'язку навчання з життям, розвитку творчих здібностей та моральних якостей дитини, а також про необхідність створення гуманних умов для навчання і виховання, залишаються актуальними й сьогодні. Хоча багато їхніх поглядів зазнали змін і доповнень, саме завдяки їхнім працям педагогіка перетворилася на науку, а виховання – на цілеспрямований процес формування особистості.

¹⁰⁸ Історія педагогіки / за ред. проф. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк...С. 74

РОЗДІЛ 3

ТИПИ ШКІЛ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ШКІЛЬНИЦТВА В ДОБУ ПРОСВІТНИЦТВА

3.1. Призначення, освітня програма та роль латинських шкіл

У добу Просвітництва система освіти була досить різноманітною. Латинські гімназії, як правило, приватні, пропонували традиційну гуманітарну освіту з акцентом на класичні мови¹⁰⁹. Реальні гімназії, навпаки, були орієнтовані на природничі науки і готували майбутніх науковців. Реальна освіта – це тип загальної освіти, в основу якої покладено засвоєння учнями практично корисних знань. Перше місце при цьому відводиться вивченню фізики, математики, географії, тощо¹¹⁰. Академії, як вищі навчальні заклади, завжди були рушійною силою інтелектуального розвитку суспільства. Вони історично виконували роль осередків науки і культури, де збиралися найвидатніші мислителі свого часу. Академічне середовище стимулювало формування критичного мислення та підвищувало загальний рівень освіченості.

Релігійні установи не рідко ініціювали створення навчальних закладів. Церкви та монастирі не лише готували майбутніх священнослужителів, а й забезпечували освіту для широких верств населення, зосереджуючись на теології, філософії та класичних мовах. Просвітники вважали, що розвиток національної мови є потужним інструментом для зміцнення національної ідентичності. Саме тому вони активно пропагували відкриття шкіл, де викладалися б рідною мовою, вважаючи це невід'ємною частиною процесу національного відродження. Окрім традиційних державних та церковних шкіл, існували приватні навчальні заклади, які часто пропонували більш

¹⁰⁹ Boto C. The Age of Enlightenment and Education. Oxford Research *Encyclopedias*. 2021. URL:<https://oxfordre.com/education/display/10.1093/acrefore/9780190264093.001.0001/acrefore-9780190264093-e-1469> (дата звернення: 30.07.2024).

¹¹⁰ Бондаренко Г. Реальні гімназії як предмет дискусій про реформування середньої освіти (перша половина 60-х років XIX ст.). *Історико-педагогічний альманах*. 2014. № 1. С. 59–67.

індивідуальний підхід до навчання та експериментували з новими методами. Спеціалізовані школи, зосереджені на підготовці до вищої освіти, забезпечували учням глибокі знання з фундаментальних дисциплін. Ці навчальні заклади забезпечували своїм учням ґрунтовну підготовку, включаючи глибоке вивчення класичних мов, літератури та точних наук, що було необхідним для подальшого успішного навчання у вищих навчальних закладах¹¹¹. Академії, латинські та реальні гімназії, що існували в добу Просвітництва, створили умови для розвитку освіти, сприяли поширенню ідей раціоналізму та формуванню нового суспільства, заснованого на знаннях. Ці навчальні заклади відіграли важливу роль у підвищенні рівня грамотності населення та культурному розквіті Європи.

Для повного уявлення про освітню систему доби Просвітництва необхідно розглянути різні типи шкіл. Зосередимося на латинських школах як на одному з найпоширеніших типів навчальних закладів того часу. Відомо, що латинські школи виникли в Європі ще в XIII ст., а вже у XIV-XVI століттях вони перетворилися на невід'ємну ланку освітнього процесу, забезпечуючи фундаментальну підготовку, необхідну для подальшого навчання в університетах. Проте, починаючи з XVI століття і аж до XVIII століття, латинські школи зазнали значних змін, перетворившись на самостійні середні навчальні заклади, такі як гімназії, які пропонували студентам класичну освіту. Будучи тісно пов'язаними з церквою, латинські школи в добу Просвітництва відігравали важливу роль в освіті, викладаючи широкий спектр дисциплін, включаючи мови, точні науки та теологію, з метою підготовки як майбутніх духовних лідерів, так і освічених мирян¹¹².

¹¹¹ Boto C. The Age of Enlightenment and Education. Oxford Research *Encyclopedias*. 2021. URL: <https://oxfordre.com/education/display/10.1093/acrefor/e/9780190264093.001.0001/acrefore-9780190264093-e-1469> (дата звернення: 30.07.2024).

¹¹² Education during the Enlightenment. *Britannica*. 2024. URL: <https://www.britannica.com/topic/education/Education-during-the-Enlightenment> (дата звернення: 03.08.2024).

Антична спадщина, зокрема твори Вергілія та Цицерона, відіграла ключову роль у гуманістичній освіті доби Просвітництва. Вивчення латинської мови через детальний аналіз цих творів та наслідування їх стилю було основою навчального процесу. Цей підхід, відомий як "imitatio antiquorum", був спрямований на формування в учнів глибокого розуміння античної культури та вміння застосовувати отримані знання на практиці. При цьому антична спадщина завжди розглядалася в контексті християнської етики¹¹³.

Завданням латинських шкіл було підготувати студентів до участі у філософських та теологічних дискусіях. Для цього викладачі використовували латинську мову, яка в той час була мовою науки і релігії, і дозволяла студентам зануритися в глибини знань. Окрім підготовки учнів до різних професій, латинські школи виконували важливу функцію збереження та розвитку знань античності. Вивчаючи класичні тексти, учні освоювали основи філософії, риторики та інших наук. Більш того, латинські школи стали центрами наукових досліджень, особливо в таких галузях, як астрономія, математика та медицина. Латинські школи відігравали важливу роль у суспільстві, виконуючи кілька ключових функцій. По-перше, вони були осередками збереження та розвитку античної спадщини. По-друге, латинські школи відкривали перед учнями двері до соціального підйому, готуючи їх до різноманітних професій, як у церковній, так і в світській сферах. Тим самим, вони сприяли формуванню освіченої еліти та розвитку суспільства в цілому.

Під впливом ідей Просвітництва латинські школи зазнали значних змін. Від традиційного фокусу на церковних догматах вони переорієнтувалися на ширший спектр дисциплін, включаючи природничі науки, математику, історію та політичні науки. Ця трансформація перетворила латинські школи на осередки інтелектуального розвитку, сприяючи науковим відкриттям та культурній революції. Таким чином, латинські школи стали важливим рушієм

¹¹³ Антонюк Г. Гуманістична спрямованість латинських шкіл в освітньому просторі України кінця XVI – початку XVII ст. *Medievist*. 2015. URL: <https://www.medievist.org.ua/2015/06/xvi-xvii.html> (дата звернення: 03.07.2024).

модернізації суспільства. Просвітництво дало потужний поштовх розвитку гуманітарних наук. Філософія, література, мовознавство та історія зазнали значних змін під впливом нових ідей. Глибоке вивчення античної спадщини та її переосмислення сприяли формуванню критичного мислення та гуманістичного світогляду. Саме в латинських школах, які стали центрами інтелектуального життя, відбувався активний обмін ідеями та сформувалися нові підходи до вивчення гуманітарних дисциплін.

Видатні вчені, такі як Р.Декарт, які вийшли з латинських шкіл XVII-XVIII століть, відіграли ключову роль у розвитку європейської освіти, науки та культури. Завдяки своїм новаторським ідеям, зокрема методу сумніву та заснуванню раціоналістичної філософії, Р. Декарт значно вплинув на розвиток наукового методу і стимулював критичне мислення серед освічених верств суспільства. Латинські школи виховали цілу плеяду видатних мислителів, серед яких І. Ньютон і Дж. Локк. І. Ньютон, завдяки своїм глибоким знанням математики і фізики, зробив революційні відкриття в галузі астрономії і механіки. Дж. Локк, в свою чергу, сформулював основи емпіризму і політичної філософії, що вплинули на розвиток багатьох наук і суспільних інститутів. Їхні досягнення свідчать про високий рівень підготовки, яку давали латинські школи. Видатні мислителі, такі як Готфрід Вільгельм Лейбніц та Вольтер, які отримали освіту в латинських школах, стали рушійною силою Просвітництва. Г.В.Лейбніц, розробивши диференціальне та інтегральне числення і сформулювавши ідею монади, зробив значний внесок у розвиток математики та філософії. Вольтер, своєю чергою, став одним з найяскравіших представників просвітницьких ідей, відстоюючи раціоналізм, свободу думки і критикуючи догмати. Разом вони сприяли поширенню наукового методу і формуванню нового світогляду.

Доба Просвітництва принесла значні зміни в методику навчання. Від пасивного заучування текстів латинські школи перейшли до активного залучення учнів до навчального процесу. Акцент було зроблено на розвитку

критичного мислення, аналітичних навичок та заохоченні до самостійного дослідження. Уроки стали більш інтерактивними, а навчальні програми – різноманітнішими, включаючи не тільки класичні твори, але й сучасні наукові знання. У латинських школах епохи Просвітництва педагоги надавали особливу увагу індивідуальним особливостям кожного. Вони допомагали учням розкрити свій потенціал та розвивати сильні сторони. Такий підхід не лише підвищував ефективність навчання, а й сприяв формуванню впевненості в собі та мотивації до подальшого самовдосконалення¹¹⁴.

Просвітницька методика навчання в латинських школах не лише змінювала підходи до освіти, а й сприяла формуванню міжнародної наукової спільноти. Завдяки спільній мові – латині – та схожих навчальних програмах, студенти і вчені з різних країн могли легко спілкуватися та обмінюватися ідеями. Це сприяло розвитку єдиного європейського освітнього простору та прискоренню наукового прогресу.

Отже, просвітницька методика навчання в латинських школах зіграла визначальну роль у формуванні сучасної освіти. Завдяки їй, Європа отримала потужний імпульс до інтелектуального розвитку. Латинські школи сприяли міжнародному обміну знаннями, формуванню критичного мислення та підготовці покоління, готового до змін. Поширення гуманістичних цінностей та акцент на всебічному розвитку особистості стали фундаментом для сучасної освіти. Ці навчальні заклади були не лише місцем здобуття знань, а й центрами культурного та інтелектуального життя, що вплинули на розвиток науки, суспільства та культури в цілому. Хоча багато століть минуло, принципи просвітницької освіти залишаються актуальними і сьогодні, нагадуючи нам про важливість постійного навчання, критичного мислення та прагнення до знань.

¹¹⁴Leeuwen F. Education, The Enlightenment, and the 21st-Century. *RSA*. URL: <https://www.thersa.org/blog/2016/07/education-the-enlightenment-and-the-21st-century> (дата звернення: 11.08.2024).

3.2. Виникнення, поширення та завдання народних шкіл

Паралельно з латинськими школами, в Європі доби Просвітництва почали з'являтися народні школи, доступні для всіх соціальних груп. Ці навчальні заклади пропонували початкову освіту і були першим кроком до демократизації освіти. Однак, незважаючи на ідеї Просвітництва, більшість країн Європи тоді ще не були готові до масової освіти. Лише Французька революція кінця XVIII століття, яка принесла з собою ідеї рівності та братерства, дала потужний поштовх до розвитку народної освіти.

Діячами французької революції кінця XVIII ст. було визначено низку нових проблем:

- 1) розвиток широкої народної освіти був офіційно проголошеним завданням першочергового державного і політичного значення;
- 2) вперше було надано законодавчого характеру принципам обов'язкової і безкоштовної для всіх початкової шкільної освіти;
- 3) революція дала можливість для створення світської народної школи, яка була б звільнена від контролю з боку церкви¹¹⁵.

Ідеї Просвітництва, що надихали французьких революціонерів, знайшли своє відображення у численних проектах реформування освіти. Видатні мислителі, такі як Ш. М. де Талейран, Л. М. Лепелет'є, А. Л. Лавуазьє та М. Кондорсе пропонували зробити освіту доступною для всіх верств населення, незалежно від статі та соціального статусу. Вони виступали за світську освіту, засновану на принципах раціональності та гуманізму. А. Лавуазьє, один із розробників освітніх проектів, висунув новаторську ідею: паралельно із загальноосвітніми школами створювати спеціалізовані навчальні заклади – «школи механічних і хімічних ремесел». Це мало б забезпечити підготовку кваліфікованих робітників для промисловості. М. Кондорсе у своєму освітньому проекті висунув ідею створення єдиної державної школи, де всі

¹¹⁵ Історія зарубіжної педагогіки: конспект лекцій / упорядники: Л. В. Маляр, М. І. Кухта... С. 41

рівні навчання були б тісно пов'язані між собою як за навчальними планами, так і за адміністративним управлінням. Саме ця концепція (хоча й із певними змінами) була схвалена Конвентом і стала основою для подальшого розвитку освіти¹¹⁶.

Зароджені під час революції ідеї реформування освіти стали потужним рушієм педагогічних змін протягом наступного століття¹¹⁷. Типовим прикладом народної школи в Європі стала моніторіальна система Белла-Ланкастера. Паралельно з цим, у XVI-XVII століттях у Західній та Центральній Європі виникли два основних типи шкіл: народні, де навчання велося рідною мовою, та класичні гімназії, які домінували в системі освіти аж до XX століття. Народна школа, спочатку призначена для всіх верств населення, поступово перетворилася на заклад для дітей з нижчих соціальних прошарків. Її навчальна програма обмежувалася найнеобхіднішими навичками: читанням, письмом та арифметикою. Головною метою такої освіти було релігійно-моральне виховання відповідно до догматів протестантизму чи католицизму¹¹⁸.

Класична гімназія XVI-XVII століть була орієнтована на вивчення стародавніх мов, особливо латини, яка була затверджена церквою. Така освіта мала чітку мету: підготувати учнів або для служіння церкві, або для роботи в державному апараті. Таким чином, гімназії виступали як інструмент підготовки еліт для суспільства того часу¹¹⁹.

Із розвитком промислової революції в другій половині XVIII століття, а саме переходом до мануфактурного та фабричного виробництва, у країнах Західної Європи виникла гостра потреба в освіті для дітей робітників. Саме в цей період з'явилися так звані "школи навчання". Яскравим прикладом таких шкіл стали ланкастерські школи, що базувалися на принципах взаємного

¹¹⁶ Історія педагогіки: курс лекцій. Навчальний посібник. Київ...С. 112.

¹¹⁷ Народна освіта у країнах Західної Європи XVII-XVIII ст. URL: http://studopedia.com.ua/1_27987_narodna-osvita-u-krainah-zahidnoi-yevropi-xvii-xviii-st-monitorialna-sistema-bell-lankastera.html (дата звернення: 15.07.2024).

¹¹⁸ Завгородня Т. К., Прокопів Л. М., Стражнікова І. В. Історія педагогіки...С.41.

¹¹⁹ Історія педагогіки (лекція). URL: <https://studentam.net.ua/content/view/full/2256/85/> (дата звернення: 11.07.2024).

навчання, розроблених незалежно один від одного англійськими педагогами А. Белом та Дж. Ланкастером¹²⁰. Ключовою фігурою в ланкастерських школах був монітор – старший і більш досвідчений учень, який під керівництвом вчителя проводив заняття з молодшими учнями. Така організація навчання дозволяла одному вчителю працювати з великою кількістю дітей – до тисячі учнів могли навчатися в одній кімнаті. Навчальна програма була зосереджена на основних навичках: читанні релігійної літератури, арифметиці та письмі. Монітори, отримавши вчителем інструкції, самостійно проводили заняття зі своїми групами. Відсутність підручників компенсувалася системою змагань: монітори оцінювали успіхи учнів і виставляли їхні групи за місцями. Хоча система взаємного навчання, розроблена А. Белом і Дж. Ланкастером, дозволяла учням швидко опанувати базові навички читання, письма та рахунку, рівень їхніх знань залишався неглибоким і фрагментарним. Це пояснювалося тим, що монітори, які навчали інших учнів, самі мали обмежені знання. Такий підхід до освіти викликав критику з боку педагогів, зокрема, Й.Г. Песталоцці, який виступав проти механічного зазубрювання і пропагував більш глибоке розуміння навчального матеріалу¹²¹.

Серед церковних шкіл найбільшу популярність здобули засновані католицьким орденом школи єзуїтів. Заклади середньої освіти, такі як гімназії та церковні школи, часто мали жорстку дисципліну і закритий характер. Навчальні програми в них були спрямовані на розвиток інтелекту та фізичної сили учнів, однак акцент робився на заучуванні матеріалу, а не на його глибокому розумінні. На відміну від них, церковні школи янсеністів у Франції пропонували інший підхід до навчання, який базувався на принципах доступності, активності учнів та глибокого розуміння навчального матеріалу¹²².

¹²⁰ Берегова Г. Взаємоперетин навчання й виховання особистості у філософії освіти...С. 28-29.

¹²¹ Швець Т. Зарубіжний досвід тьюторингу ровесників в системі середньої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2022. Вип 50. С. 439-444.

¹²² Берегова Г. Взаємоперетин навчання й виховання особистості у філософії освіти...С. 28.

Народні школи, що з'явилися паралельно з класичними гімназіями, відіграли важливу роль у підвищенні рівня грамотності. Однак, їхні навчальні програми часто були обмеженими і орієнтованими на засвоєння базових навичок. З іншого боку, класичні гімназії готували еліту суспільства, зосереджуючись на вивченні стародавніх мов і гуманітарних наук. Загалом, розвиток народної освіти в Європі був складним і суперечливим процесом, який відображав соціальні, політичні та культурні зміни того часу.

3.3. Академії як осередки наукових досліджень і інновацій

Академії XVII-XVIII ст. відіграли визначальну роль у формуванні сучасного суспільства. Як осередки знань, вони сприяли поширенню просвітницьких ідей, що підривали традиційні уявлення та заохочували до наукових досліджень. Змінюється світогляд людини: від віри в надприродне до прагнення зрозуміти світ через науку. Освіта сприяє цьому процесу, надаючи людям знання та методи для раціонального пізнання дійсності. Просвітництво поставило за мету розвивати в людях здатність мислити самостійно, а не просто зачувати готові знання. Цей рух не лише сформулював нові цілі для розвитку суспільства (прогрес, розум, щастя), але й заклав основи для створення системи освіти, яка б сприяла розвитку критичного мислення та наукового світогляду¹²³.

Академії доби Просвітництва були не лише сховищами знань, але й активними центрами наукових досліджень. Зберігаючи та вивчаючи античну спадщину, вони одночасно сприяли розвитку нових ідей та методів. Академії стали осередками інтелектуального життя, де вчені могли обмінюватися досвідом та спільно працювати над вирішенням наукових проблем. Академії були не просто навчальними закладами, а й виховними установами. Вони готували молодь до професійної діяльності, надаючи їм систематичні знання та

¹²³Муранова Н. П., Волярська О. С., Літвінчук Л. Й. Ідеї філософії Просвітництва в українському освітньому контексті...С.67.

практичні навички. При цьому особлива увага приділялася вивченню античної спадщини, яка формувала в студентів глибоке розуміння гуманітарних цінностей та сприяла розвитку їхньої особистості. Не всі, але частина академій отримувала фінансування від меценатів, що давало можливість навчальним закладам підтримувати дослідження та вдосконалювати методи навчання студентів. Такий розквіт академій привернув увагу видатних науковців, митців та мислителів з усієї Європи, перетворюючи ці навчальні заклади на центри інтелектуального життя. Активна взаємодія призводила до обміну культурними традиціями та ідеями.

Академії відігравали визначальну роль у формуванні наукових методів та підходів до досліджень, сприяючи систематичному вивченню природи та суспільства. Вони стали осередками інновацій, що часто виходили за межі традиційних уявлень. У академіях студенти мали змогу вивчати широкий спектр дисциплін, від гуманітарних наук, таких як філософія та історія, до природничих наук, включаючи математику та астрономію, а також отримувати професійну підготовку в галузі медицини та юриспруденції.

Університети та академії, зосереджені переважно в італійських містах, таких як Падуя, Болонья, Піза, Флоренція, Рим і Венеція, пропонували широкий спектр освітніх програм і відігравали важливу роль у розвитку науки і культури в Європі XVII-XVIII століть. Сорбонна, Оксфорд і Кембридж були не просто навчальними закладами, а й потужними центрами наукових досліджень. Саме в стінах цих університетів відбувалися важливі відкриття, які вплинули на розвиток науки в Європі. Не лише у Франції та Англії, а й у Нідерландах та Німеччині університети відігравали визначальну роль у розвитку науки. Лейденський університет у Нідерландах та університети Гейдельберга, Фрайбурга та Мюнхена в Німеччині були осередками наукових досліджень і стали відомими на всю Європу.

Заснування Києво-Могилянської академії стало знаковою подією в історії української освіти. Ініційована митрополитом Петром Могилою, а за часів

гетьмана Івана Мазепи перетворена на академію, вона швидко здобула європейську славу. Києво-Могилянська стала осередком освіти та науки, де впроваджувалися передові методи навчання, запозичені в західноєвропейських колегіумів. Саме тут здійснювалися важливі наукові відкриття, що сприяло розвитку української інтелектуальної еліти.

Просвітництво було добою розквіту різних галузей знань. Викладачі академій, визначні фізики, математики, астрономи, філософи, педагоги та письменники, представляли різні країни та культури. Завдяки їхній діяльності академії стали міжнародними центрами обміну ідеями та знаннями, сприяючи культурному розмаїттю Європи.

Доба Просвітництва стала переломним моментом в історії освіти. Саме в академіях формувалася нова інтелектуальна еліта, яка прагнула до раціонального пізнання світу та розвитку критичного мислення. Освіта перестала бути привілеєм обраних, а стала доступною для широких верств населення. Ідеї, які зародилися в академіях, вплинули на всі сфери життя: від політики до економіки, від філософії до мистецтва. Вони сприяли розвитку наукового методу, заклали основи для сучасної системи освіти і стали важливим інструментом соціальних трансформацій.

3.4. Професійні стандарти вчителя та вимоги до начальних матеріалів

Ідеал педагога, сформований в добу Просвітництва, передбачав поєднання глибоких знань і високих моральних якостей. Вчитель мав бути не лише носієм знань, а й вихователем, який своїм прикладом формував би в учнів любов до знань, прагнення до самовдосконалення та активну громадянську позицію. Саме тому професійні вимоги до вчителів зазнали суттєвих змін, а педагогіка стала не лише наукою, а й мистецтвом виховання особистості.

Зокрема, Я.А. Коменський підкреслював високий статус і значення професії вчителя. Він вважав, що педагоги виконують одну з найважливіших місій у суспільстві, оскільки від них залежить майбутнє покоління. Тому він називав їх "серцем і душею виховання" та вважав, що їхня робота є однією з найпочесніших. На думку Я. А. Коменського, високий статус вчителя визначається не лише суспільством, а й самими педагогами, які повинні відповідати високим моральним і професійним стандартам¹²⁴.

Праця вчителя, за Я. А. Коменським, вимагає постійного самовдосконалення. Педагог повинен не лише володіти глибокими знаннями свого предмета, а й постійно розширювати свій кругозір, вдосконалювати методику викладання. Саме тому працьовитість є однією з найважливіших якостей вчителя¹²⁵. Він має любити учнів й відноситись до них по-батьківськи. Бути для них не лише керівником, але й другом¹²⁶. Педагог наголошував на важливості простоти, працьовитості, моральності та скромності в поведінці вчителя. Він закликав педагогів бути ентузіастами, ставитися до учнів з любов'ю та повагою, заохочуючи їх до навчання.

Просвітник зазначав, що якість освітнього процесу визначається, перш за все, рівнем підготовки вчителя. Вчитель повинен не лише володіти глибокими знаннями, але й бути авторитетною особистістю. Він вважав, що доручати виховання дітей неосвіченим або морально нестійким людям неприпустимо. Я.А. Коменський зазначав: «Що таке неосвічений вчитель, пасивний керівник інших, як тінь без тіла, хмара без дощу, джерело без води, лампа без світла, отже, порожнє місце...Ти зображуєш собою вчителя — то вчи чи склади з себе цю маску»¹²⁷.

¹²⁴ Коменський Я. А. Велика дидактика. Закони добре організованої школи. Історія зарубіжної педагогіки: хрестоматія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. Закл. / за ред. Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна. М-во освіти і науки України, Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. Київ: Центр учбової літ-ри, 2006. С. 155-185.

¹²⁵ Історія педагогіки / за ред. проф. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк... С. 60.

¹²⁶ Коменський Я. А. Велика дидактика. Закони добре організованої школи... С. 155-185.

¹²⁷ Коменський Я. А. Велика дидактика... С. 47.

Я. А. Коменський перед учителем ставив триєдине завдання: «щоб він умів, міг і хотів навчати»¹²⁸. Просвітник стверджував, що авторитарні методи виховання, такі як фізичні покарання і сухі догмати, пригнічують природну допитливість дітей та їхню здатність до творчості. На думку філософа, такі методи не лише не сприяють розвитку особистості, а й завдають їй шкоди¹²⁹.

Ідеї Я. А. Коменського знайшли своє відображення у працях багатьох філософів. Так, Дж. Локк, розвиваючи ці ідеї, підкреслював, що найважливішим завданням учителя є розвиток у дитини здатності до самостійного мислення. На відміну від Я. А. Коменського, який більше акцентував на ролі вчителя як організатора навчального процесу, Дж. Локк підкреслював важливість ролі самого учня в процесі пізнання. Однак, обидва філософи були єдині в тому, що освіта має бути спрямована на розвиток особистості, а не просто на заучування готових знань. Так, Дж. Локк найважливішим завданням учителя вважав навчити дитину розуміти, доводити, самостійно мислити й узагальнювати¹³⁰.

В той час, Й. Песталоцці наголошував на тому, що вчителі повинні навчати дітей послідовно, систематично та доступно. Просвітник вважав, що навчання має бути тісно пов'язане з життям. Він критикував традиційну школу, яка відривала навчання від реальності. Педагог закликав учителів використовувати наочні приклади, організовувати екскурсії, залучати дітей до практичної діяльності. Такий підхід, на думку Й. Песталоцці, сприяє не лише засвоєнню знань, а й розвитку в учнів пізнавальної активності, творчих здібностей та практичних навичок. Знання психології дитини допомагало створювати такі навчальні ситуації, які були б цікавими і доступними для розуміння дітей різного віку¹³¹.

¹²⁸ Там само...С. 49.

¹²⁹ Там само...С. 51.

¹³⁰ Історія педагогіки / за ред. проф. М. В. Левківського, О. А.Дубасенюк...С. 66.

¹³¹ Історія педагогіки / за ред. проф. М. В. Левківського, О. А.Дубасенюк...С.71.

Як Й. Песталоцці, так і А. Дістервег наголошували на необхідності поєднувати теоретичні знання з практичними навичками, роблячи навчання цікавим і доступним для кожного учня. На думку науковця, успіх навчання, розвиток дитячої самодіяльності можливі лише за умови керівної (часто – опосередкованої) ролі вчителя. А. Дістервег виступав за піднесення морального рівня, загальної, спеціальної наукової, педагогічної культури вчителів, вважаючи, що священний обов'язок кожного вчителя – постійно працювати над собою, займатися самоосвітою. Як і Я.А.Коменський, він надавав значення чітко розробленому навчальному плану, яким керується вчитель, але на відміну від свого чеського колеги, А. Дістервег був упевнений, що кінцевий результат визначається вчителем, який досконало володіє предметом, любить дітей і свою професію. Учитель має прагнути, щоб викладання було цікавим, захоплюючим для дітей; навчання має бути енергійним, відображувати силу характеру вчителя; учитель має слідкувати за правильністю мовлення учнів, правильним викладом думки під час відповіді на запитання; учитель не має права ніколи зупинятися у своєму розвитку; він повинен постійно збагачувати свої знання і розвивати професійні здібності. Демонструючи власну ініціативність і творчість у навчанні, педагог безпосередньо впливає на формування самостійних та активних особистостей серед учнів¹³².

А. Дістервег у своїй праці "Керівництво до освіти німецьких учителів" підкреслював важливість розвитку в учнів самостійного мислення та творчих здібностей. Він закликав педагогів виховувати в учнів бажання до самонавчання та самовдосконалення.

А. Дістервег сформулював для учителів декілька правил:

– навчай енергійно, захоплююче, пам'ятаючи, що джерело сили викладу матеріалу – в знаннях й енергії;

¹³² Курашова В. А.Ф.В.Дістервег про принцип самодіяльності дитини у навчанні. 2007.
URL: <https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-01/08kvorcl.pdf> (дата звернення: 25.10.2024).

- виробляй у собі вольові риси характеру (мужність, цілеспрямованість);
- привчай учнів правильно письмово й усно викладати власні думки, сам стеж за доброю вимовою, логічною побудовою мови й виразним викладом;
- завжди веди учнів уперед, розвиваючи та передаючи власні знання;
- знаходь задоволення в розвитку та вдосконаленні навичок .

Завдяки своїм науковим працям у галузі дидактики та невтомній роботі з підготовки вчителів, А. Дістервег назавжди увійшов в історію як визнаний авторитет у педагогіці, заслуживши почесне звання "вчителя німецьких учителів"¹³³.

Видатний педагог Я.А. Коменський суттєво вплинув на розвиток освіти, зокрема, сформулювавши фундаментальні принципи створення якісних підручників. Ці вимоги були представлені наступним чином:

- 1) для кожного класу має бути свій окремий підручник, що відповідає віковим особливостям дітей;
- 2) підручники мають бути написані доступною й зрозумілою мовою, всі складні терміни повинні подаватись рідною мовою;
- 3) підручники мають бути невеликими за обсягом. Виклад має бути ґрунтовним й повним, проте подавати основні речі в небагатьох чітко сформульованих і легких для запам'ятовування правилах;
- 4) підручники мають бути привабливі й ілюстровані;
- 5) слова тлумачити разом з речами і навпаки¹³⁴.

Навчальна література, яка використовувалася до Я. А. Коменського, не відповідали його новаторським педагогічним ідеям. В той час розроблені педагогом підручники, містили різноманітний і цікавий матеріал з різних галузей знань, від граматики до природознавства, і були структуровані таким чином, щоб максимально зацікавити учнів. Вони були компактними,

¹³³ Історія педагогіки / за ред. проф. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк...С.74.

¹³⁴ Історія зарубіжної педагогіки: конспект лекцій / упорядники: Л. В. Маляр, М. І. Кухта...С. 32.

позбавленими зайвої інформації і викладали матеріал послідовно та доступно¹³⁵.

Доба Просвітництва ознаменувалася значним підвищенням статусу вчителів. Вони перетворилися на висококваліфікованих фахівців, які відігравали ключову роль у формуванні майбутнього покоління. Підтримка з боку держави та суспільства дозволила вчителям отримувати якісну професійну підготовку і сприяла підвищенню якості освіти.

Також вчителі активно сприяли розповсюдженню ідей Просвітництва, розширювали кругозір учнів, впливали на літературні та філософські течії того часу. Значна частина педагогів поєднувала викладацьку діяльність з науковою, розробляючи нові теорії та методи.

Ідеї педагогів доби Просвітництва про роль вчителя як вихователя, що формує особистість, а не лише передає знання, залишаються актуальними і сьогодні. Їхній акцент на комплексному підході до освіти, постійному професійному розвитку педагогів, індивідуальному підході до кожного учня та зв'язку навчання з реальним життям лежить в основі сучасної педагогіки. Вчитель як моральний авторитет і зразок для наслідування також є важливим аспектом педагогічної діяльності.

Розвиток освіти в добу Просвітництва характеризувався активним пошуком нових методів навчання. На перший план вийшли активні методи, вивчення рідної мови та історії, а також розвиток природничих наук. Видатні педагоги, такі як Ян Амос Коменський, розробили нові підходи до створення підручників, що сприяли більш ефективному навчанню. Поширенню знань значною мірою сприяло винайдення друкарського верстата та розвиток видавничої справи. Книги стали доступнішими, що дозволило більшій кількості людей здобувати знання. Просвітництво також сприяло розвитку критичного мислення та формуванню освіченого громадянського суспільства.

¹³⁵ Історія педагогіки / за ред. проф. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк...С. 48.

ВИСНОВКИ

Таким чином, провівши наукове дослідження ми прийшли до наступних висновків та узагальнень.

Дослідження педагогічних ідей доби Просвітництва залишається актуальним для сучасної педагогіки. Вивчаючи спадщину просвітників, ми маємо можливість виявити універсальні принципи виховання. Детальний аналіз джерел, таких як праці Я. А. Коменського, дозволяє не лише краще зрозуміти контекст зародження цих ідей, а й виявити нові кореляції та зв'язки. Незважаючи на значну кількість проведених досліджень, тема шкільництва та педагогічної думки в Європі доби Просвітництва все ще потребує подальшого вивчення, особливо в контексті адаптації цих ідей до сучасних освітніх систем. Вивчення спадщини просвітників відкриває перед сучасною педагогікою нові перспективи, сприяючи поглибленню розуміння процесу виховання та вдосконаленню освітньої практики.

XVII-XVIII століття – це період радикальної трансформації світогляду, коли на зміну релігійним догматам прийшов науковий раціоналізм. Цю епоху справедливо називають Добою розуму, адже саме тоді людство почало вірити в силу знань, а Просвітництво стало каталізатором цих змін.

Розвиток педагогічної думки був би неможливим без внеску видатних просвітників, зокрема, англійця Джона Локка, французів Шарля Монтеск'є, Вольтера, Жана-Жака Руссо, Дені Дідро, Клода Адріана Гельвеція, Етьєна Бонно де Кондільяка, німців Адольфа Дістервега та Іммануїла Канта. Педагоги доби Просвітництва здійснили революцію в освіті, виступивши проти застарілих методів навчання та запропонувавши інноваційні підходи, що фокусувалися на індивідуальних особливостях кожної дитини, розвитку критичного мислення та тісному зв'язку навчання з реальним життям. Цей рух не обмежився лише освітньою сферою, а поширився на всі аспекти суспільного життя, відстоюючи ідеали гуманізму, демократії та індивідуалізації.

Просвітники бачили в освіті не лише засіб передачі знань, а й потужний інструмент соціальних перетворень, спрямований на формування всебічно розвиненої особистості та створення справедливого суспільства. Їхні ідеї про рівність освітніх можливостей, важливість наукового підходу та необхідність відокремити освіту від церкви знайшли відгук у багатьох країнах Європи і стали фундаментом для сучасних систем освіти. Педагогічні ідеї Просвітництва були спрямовані на поширення знань серед усіх верств населення, розвиток професійної освіти та формування активної громадянської позиції. Виховання, на думку просвітників, мало сприяти розвитку моральності, трудової дисципліни, стриманості та формуванню гармонійної особистості. Хоча історичні обставини завадили повній реалізації всіх просвітницьких ідей, їхній вплив на розвиток педагогічної думки є безперечним і продовжує формувати сучасну освіту.

Ідеї просвітників мали фундаментальний вплив на розвиток педагогічної думки. Вони розглядали освіту не просто як засіб передачі знань, а як потужний інструмент соціальних перетворень. Основним постулатом просвітників було переконання, що через навчання можна звільнити людство від утисків і обмежень, сприяти розвитку особистості та створенню справедливого суспільства. Педагогічні концепції Просвітництва були спрямовані на всебічний розвиток людини. Вони підкреслювали важливість інтелектуального, морального та фізичного виховання. Ключовими принципами були: індивідуальний підхід, адже кожна дитина має свої особливості, які необхідно враховувати в навчанні; знання повинні бути не абстрактними, а застосовуватися в реальному житті; учні повинні вміти аналізувати інформацію і робити власні висновки. Особливу увагу просвітники приділяли ролі сім'ї у вихованні дитини, адже вона є першим і найважливішим інститутом соціалізації. Педагогіка Просвітництва була спрямована на формування активної громадянської позиції. Просвітники вірили, що освіта повинна готувати людей до життя в демократичному суспільстві.

Хоча сучасна освіта зазнала значних змін, фундаментальні принципи, закладені просвітниками, продовжують впливати на розробку нових навчальних програм і методів. Актуальність ідей Просвітництва полягає в тому, що вони підкреслюють важливість всебічного розвитку особистості, що відповідає потребам сьогодення. Сучасні виклики, такі як глобалізація та інформаційна ера, вимагають від освіти більшої гнучкості та адаптивності, що перегукується з ідеями просвітників про необхідність постійного навчання і саморозвитку. Незважаючи на значні досягнення в галузі освіти, питання нерівності у доступі до знань та важливості формування моральних цінностей, які хвилювали просвітників, не втратили своєї актуальності.

В добу Просвітництва функціонувала значна кількість шкіл, які задовільняли різні освітні потреби. Латинські школи відігравали визначальну роль в освітньому процесі доби Просвітництва. Як важливі освітні інституції, вони забезпечували фундаментальну підготовку студентів, необхідну для подальшого навчання у вищих навчальних закладах та успішного професійного життя. Спочатку зосереджені на вивченні латині та античної літератури, латинські школи поступово трансформувалися під впливом ідей Просвітництва. У їхні програми було включено природничі науки, математику та інші дисципліни, що сприяло формуванню всебічно розвиненої особистості.

Народні школи, покликані зробити освіту доступною для всіх, мали як позитивні, так і негативні сторони. З одного боку, вони сприяли підвищенню рівня грамотності серед населення. З іншого боку, їхні навчальні програми були обмеженими, а фінансування недостатнім. Основна увага в таких школах приділялася базовим навичкам і релігійному вихованню, що не завжди відповідало потребам суспільства. Незважаючи на ці обмеження, народні школи залишаються важливим етапом у розвитку освіти.

Академії XVII-XVIII ст. були справжніми осередками інтелектуального життя. Як центри наукових досліджень, вони сприяли розвитку нових ідей та відкриттів, формуючи основу для сучасної науки. Широкий спектр освітніх

програм, що охоплював як гуманітарні, так і природничі науки, дозволяв готувати висококваліфікованих фахівців для різних сфер діяльності. Крім того, академії були осередком спілкування вчених з різних країн, що сприяло міжнародному обміну знаннями та ідеями і прискорювало розвиток науки та культури в Європі. Таким чином, академії відігравали вирішальну роль у формуванні нової інтелектуальної еліти та створенні умов для прогресу суспільства.

Доба Просвітництва ознаменувалася значними змінами у сфері освіти, в тому числі і в розумінні ролі вчителя. Вчитель перестав бути лише викладачем, а став вихователем, який допомагає учням розкрити свій потенціал та сформуватися як особистості. Від педагогів очікували не лише глибоких знань у своїй предметній галузі, а й високих моральних якостей. Він мав бути взірцем для наслідування, демонструючи працьовитість, повагу до інших та постійне прагнення до самовдосконалення. Важливою особливістю педагогіки Просвітництва був акцент на індивідуальному підході до кожного учня. Вчителі мали враховувати різні темпераменти, здібності та інтереси дітей, створюючи умови для їхнього всебічного розвитку. Зв'язок теорії і практики також був одним з ключових принципів педагогіки того часу. Вчителі прагнули зробити навчання цікавим і доступним для кожного учня, поєднуючи теоретичні знання з практичними завданнями.

Отже, можна стверджувати, що педагогіка Просвітництва є невід'ємною частиною історії освіти і продовжує впливати на розвиток сучасних освітніх систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Опубліковані джерела:

1. Кант І. Відповідь на питання: що таке Просвітництво. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kant_Immanuel/Vidpovid_na_zapytannia_scho_take_Prosvitnytstvo/ (дата звернення: 14.07.2024)
2. Коменський Я. А. Велика дидактика. Закони добре організованої школи. Історія зарубіжної педагогіки: хрестоматія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. Закл. / за ред. Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна. М-во освіти і науки України, Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. Київ: Центр учбової літ-ри, 2006. С. 155-185.
3. Коменський Я. А. Велика дидактика. Київ : Радянська школа, 1940. 754 с.
4. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори: у трьох томах. Т.1. Велика дидактика / під ред. з біограф. нарисом і примітками проф. А. Л. Красновського. К. : Рад. школа, 1940. 248 с.
5. Локк Дж. Питання виховання. Історія педагогіки. Житомир, 2001. 250 с.

Наукова література:

6. Андрушко І. С. Життєвий та творчий шлях Й. Песталоцці. *Наука і освіта в глобальному та національному вимірах: виклики, загрози, перспективи розвитку* : зб. наук. праць за матер. III міжнародної наук.-практ. конф. (Полтава, 22-23 лютого 2024 р.) / за ред. Л. О. Данильчук. Полтава : в-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2024. Том I. С. 18-21.
7. Антонюк Г. Гуманістична спрямованість латинських шкіл в освітньому просторі України кінця XVI – початку XVII ст. *Medievist*. 2015. URL: <https://www.medievist.org.ua/2015/06/xvi-xvii.html> (дата звернення: 03.07.2024)
8. Базалук О., Юхименко Н. Філософія освіти : навч. посіб. Київ : Кондор, 2010. 162 с.

9. Берегова Г. Взаємоперетин навчання й виховання особистості у філософії освіти: від Середньовіччя до Просвітництва. *Філософія та гуманізм*. 2018. Вип. 2(8). С. 20-32.
10. Біографія А. Дістервега. Національна академія педагогічних наук України. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського*. URL: <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/disterveh-f-a-v/26445-2/> (дата звернення: 18.10.2024).
11. Бондаренко Г. Реальні гімназії як предмет дискусій про реформування середньої освіти (перша половина 60-х років XIX ст.). *Історико-педагогічний альманах*. 2014. № 1. С. 59–67.
12. Бондаренко Ю. О. Ідея природовідповідного виховання в педагогіці А. Дістервега. *Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія 16, Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики : зб. наук. пр. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2012. Вип. 15. С. 80–83.
13. Галіцан О. А. Педагогіка: навчальний посібник для здобувачів освіти першого освітнього рівня (бакалавр) спеціальностей 014 Середня освіта (Математика), 014 Середня освіта (Фізика), 014 Середня освіта (Інформатика). Одеса, Університет Ушинського, 2023. 125 с.
14. Гісем О., Гісем О., Мартинюк О. Всесвітня історія. Харків : Ранок, 2021. 240 с ст. 164
15. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 366 с.
16. Грибинюк М. Б. Можливості використання педагогічних ідей Ж.-Ж. Руссо у початковій школі на прикладі роману «Еміль, або Про виховання». *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 15(1). С. 240–249. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_15\(1\)__35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_15(1)__35) (дата звернення: 06.03.2024).
17. Епоха Просвітництва. *Історія Педагогіки*. 2014. URL: <http://istorpedagoglpk.blogspot.com/2014/12/22-xvii-xviii.html> (дата звернення: 09.07.2024)

18. Женьлун Х. Розвиток ідей Просвітництва у світовій педагогічній думці. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті*. 2022. С. 858-861.
19. Завгородня Т. К., Прокопів Л. М., Стражнікова І. В. Історія педагогіки: навчально-методичний посібник. Івано–Франківськ, 2014. 160 с.
20. Задорожна-Княгницька Л. В. Історія педагогіки : навчальний посібник для студентів ЗВО. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 364 с.
21. Зайченко І. В. Історія педагогіки. Книга І. Історія зарубіжної педагогіки: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 624 с.
22. Золочевський В. Питання фізичного виховання у педагогічній спадщині Джона Локка та їх педагогічна ретроспекція в сучасних школах Великої Британії. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2008. № 1. С. 55–57.
23. Історія зарубіжної педагогіки: конспект лекцій / упорядники: Л. В. Маляр, М. І. Кухта. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2020. 64 с.
24. Історія педагогіки (лекція). URL: <https://studentam.net.ua/content/view/2256/85/> (дата звернення: 11.07.2024)
25. Історія педагогіки / за ред. проф. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк. Житомир: Житомирський державний педагогічний університет, 1999. 336 с.
26. Історія педагогіки. Історія зарубіжної педагогіки : курс лекцій для студентів денної та заочної форм навчання спеціальності 013 «Початкова освіта» освітнього ступеня «бакалавр» / укладач С. Ю. Човрій. Мукачево : МДУ, 2021. 40 с.
27. Історія педагогіки: курс лекцій. Навчальний посібник. Київ, 2004. 171 с. URL: <https://www.info-library.com.ua/books-book-69.html> (дата звернення: 12.07.2024)

28. Курашова В. А.Ф.В. Дістервег про принцип самодіяльності дитини у навчанні. 2007. URL: <https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-01/08kvopcl.pdf> (дата звернення: 25.10.2024).
29. Левківський М. В. Історія педагогіки: навч.-метод. посібник. Вид. 4-те,. Навч. пос. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 190 с.
30. Левківський М. В., Пащенко Д. І. Історія педагогіки: підручник. Київ : Видавництво «Центр учбової літератури», 2016. 379 с.
31. Літвінчук Л. Й. Теоретичні та соціокультурні джерела освітніх ідеалів доби Просвітництва. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія.* 2012. Т. 20. Вип. 22(4). С. 67-71.
32. Лях Г., Данильченко Є. Принципи загальнолюдського природного виховання Ж.–Ж. Руссо у контексті розбудови Нової української школи. *Молодий вчений.* 2018. № 7 (59). С. 115-118.
33. Мастюк А. Підготовка вчителя у педагогічній концепції Я. А. Коменського. *Didascal.* 2017. № 12. С. 461-465.
34. Межевич А., Антонова О. Є. Педагогічні погляди Й. Г. Песталоцці. *Студентський історико-педагогічний альманах.* Випуск 1. Ідеї педагогів минулого в освіті сьогодення : збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О. Є. Антонової, В. В. Павленко. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. С. 104-107.
35. Мельник О. П. Філософсько-педагогічні аспекти феномену Просвітництва. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету : зб. наук. статей / ред. кол. : І. П. Аносов (голов. ред.) та ін. – Мелітополь, 2011. Вип.6. С. 325-331.*
36. Мокроменко О. Роль просвітницької діяльності благодійних та народоосвітніх громад у справі заснування єдиної масової мережі закладів елементарної освіти у Великій Британії ХІХ століття. *Новий Колегіум.* 2018. No 2. С. 74–77.

37. Муранова Н. П., Волярьська О. С., Літвінчук Л. Й. Ідеї філософії Просвітництва в українському освітньому контексті: монографія. Київ : ТОВ «НВФ «СлавутичДельфін», 2020. 154 с.
38. Народна освіта у країнах Західної Європи XVII-XVIII ст. URL: http://studopedia.com.ua/1_27987_narodna-osvita-u-krainah-zahidnoi-yevropi-XVII-XVIII-st-monitorialna-sistema-bell-lankastera.html (дата звернення: 15.07.2024)
39. Новіцька Т. В. Історія становлення та розвитку сучасної освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2012. Вип. 31. С. 142-148.
40. Павленко В.В. Становлення та розвиток ідеї розвивального навчання. *Наукові записки* : зб. праць молодих вчених та аспірантів ХГПА. Історико-педагогічні дослідження в Україні : стан, проблеми, перспективи : матеріали міжвуз. наук.- практ. конф. аспірантів та молодих учених. Хмельницький : ХГПА, 2012. Вип.1. С.164–174.
41. Педагогічні погляди Ж.Ж. Руссо. URL: https://vuzlit.com/1027252/pedagogichni_poglyadi_zhzh_russo (дата звернення: 26.07.2024)
42. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.
43. Попович О. М. Ідеї гармонійного виховання особистості в історії педагогіки. *International scientific and practical conference «PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF SCIENCE INTO PRACTICE»*. Oslo, Norway 2020. С. 356-459.
44. Решетняк В. Ф. Історичний характер виникнення ідеї ціннісного підходу у педагогіці. Імідж сучасного педагога. 2024. № 2(215). С. 34-44.
45. Сисоєва С. Основи педагогічної творчості : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2006. 344 с.
46. Скринська О. Л. Дисциплінуюче виховання в педагогічній спадщині Джона Локка : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2002. 20 с.
47. Сущенко Л. О., Зубцова Ю. Є. Історія педагогіки : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності

«Початкова освіта» освітньо-професійної програми «Початкова освіта». Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 143 с.

48. Швець Т. Зарубіжний досвід тьюторингу ровесників в системі середньої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2022. Вип 50. С. 439-444.

49. Шинкарук В. Д., Сопівник Р. В., Сопівник І. В. Теорія та історія соціального виховання в зарубіжних країнах (для студентів напряму підготовки «Соціальна педагогіка»). Київ:ЦП «Компринт», 2015. 236 с

50. Щупак І. Всесвітня історія. Київ : Оріон, 2021. 192 с.

51. Boto C. The Age of Enlightenment and Education. *Oxford Research Encyclopedias*. 2021. URL: <https://oxfordre.com/education/display/10.1093/acrefore/9780190264093.001.0001/acrefore-9780190264093-e-1469> (дата звернення: 30.07.2024)

52. Education during the Enlightenment. *Britannica*. 2024. URL: <https://www.britannica.com/topic/education/Education-during-the-Enlightenment> (дата звернення: 03.08.2024)

53. Leeuwen F. Education, The Enlightenment, and the 21st-Century. *RSA*. URL: <https://www.thersa.org/blog/2016/07/education-the-enlightenment-and-the-21st-century> (дата звернення: 11.08.2024)